

COMMISSIE VAN DE EUROPESE GEMEENSCHAPPEN

Brussel, 24 juni 2004

BESCHIKKING VAN DE COMMISSIE

van 24 juni 2004

in een procedure op grond van artikel 81 van het EG-Verdrag

NL

BESCHIKKING VAN DE COMMISSIE

van 24 juni 2004

in een procedure op grond van artikel 81 van het EG-Verdrag

DE COMMISSIE VAN DE EUROPESE GEMEENSCHAPPEN,

Gelet op het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap,

Gelet op Verordening (EG) nr. 1/2003 van de Raad van 16 december 2002 betreffende de uitvoering van de mededingingsregels van de artikelen 81 en 82 van het Verdrag¹, en met name op artikel 7, lid 1, en artikel 23, lid 2,

Na de betrokken ondernemingen in de gelegenheid te hebben gesteld hun opmerkingen over de punten van bezwaar van de Commissie kenbaar te maken overeenkomstig artikel 19, lid 1, van Verordening nr. 17 en Verordening (EG) nr. 2842/98 van de Commissie van 22 december 1998 betreffende het horen van belanghebbenden en derden in bepaalde procedures op grond van de artikelen 85 en 86 van het Verdrag²,

Na raadpleging van het adviescomité inzake mededingingsregelingen en economische machtsposities,

Gezien het eindverslag van de raadadviseur-auditeur in deze zaak,

Overwegende hetgeen volgt:

1. INLEIDING

- (1) Deze beschikking heeft betrekking op de schaal van minimumerelonen die de Nationale Raad van de Belgische Orde van Architecten (hierna: "de Orde") in 1967 heeft vastgesteld en op de bijwerkingen ervan van 1978 en 2002. In de bijwerking van juni 2002 is deze schaal als 'leidraad' gekwalificeerd. Deze schaal bevat onder meer een tabel waarin de erelonen van de architect worden vastgesteld op basis van een bepaald percentage van de waarde van de werken, waarbij rekening wordt gehouden met de categorie van deze werken en met de schijven van de kosten.

¹ PB L 1 van 4.1.2003, blz. 1. Verordening gewijzigd bij verordening (EG) nr. 411/2004 (PB L 68 van 6.3.2004, blz.1).

² PB L 354 van 30.12.1998, blz. 18. Krachtens artikel 34, lid 2, van Verordening (EG) nr. 1/2003 blijven de overeenkomstig Verordening nr. 17 verrichte procedurehandelingen effect sorteren met het oog op de toepassing van Verordening (EG) nr. 1/2003.

2. DE FEITEN

2.1. De Orde van Architecten

- (2) De Orde is een bij een Belgische wet van 26 juni 1963 ingestelde instantie die rechtspersoonlijkheid bezit³. De Orde omvat al de personen die op één van de tabellen van de Orde of op een lijst van stagiairs zijn ingeschreven⁴.
- (3) Om in België het beroep van architect in welke hoedanigheid ook te kunnen uitoefenen moet men ingeschreven zijn op één van de tabellen van de Orde of op een lijst van stagiairs⁵. De Orde telt vandaag meer dan 11 000 leden, waarvan ongeveer 91,5% zelfstandigen, 5,9% ambtenaren en de rest bezoldigden zijn⁶.
- (4) Momenteel heeft 96,6% van deze architecten de Belgische nationaliteit en 3,1% de nationaliteit van een andere lidstaat van de Europese Unie⁷. Wanneer onderdanen van andere lidstaten het beroep van architect wensen uit te oefenen en hetzij blijvend, hetzij tijdelijk, de zetel van hun activiteit in België wensen te vestigen, zijn zij verplicht vooraf hun inschrijving op de tabel van de Orde of op de lijst van de stagiairs aan te vragen. De architecten die onderdaan zijn van andere Europese landen en die in het kader van het vrij verrichten van diensten voor bepaalde werken in België als architect willen optreden, dienen zich te laten inschrijven als "dienstverrichter" overeenkomstig Richtlijn 85/384/EEG van de Raad van 10 juni 1985 inzake de onderlinge erkenning van de diploma's, certificaten en andere titels op het gebied van de architectuur, tevens houdende maatregelen tot vergemakkelijking van de daadwerkelijke uitoefening van het recht van vestiging en vrij verrichten van diensten⁸. Deze richtlijn is in Belgisch recht omgezet bij de koninklijke besluiten van 6 juli 1990 en 12 september 1990. Voor die welbepaalde werken dienen zij de Belgische wetgeving, met inbegrip van de voorschriften van de plichtenleer, na te leven⁹.
- (5) De organen van de Orde zijn de Raden van de Orde, de Raden van Beroep en de Nationale Raad van de Orde¹⁰. Behoudens andersluidende bepaling van de wet, worden de beslissingen van de organen van de Orde bij meerderheid van stemmen van de aanwezige leden genomen. De eindbeslissingen van de Raden van Beroep en van de Nationale Raad worden bij aangetekende brief aan de minister van Middenstand meegedeeld¹¹.

³ Artikel 1 van de wet van 26 juni 1963 tot instelling van een Orde van Architecten, hierna "wet van 26 juni 1963" genoemd.

⁴ Artikel 3 van de wet van 26 juni 1963.

⁵ Artikel 5 van de wet van 26 juni 1963.

⁶ De architect-bezoldigde is diegene die het beroep geheel of ten dele in dienst van een natuurlijke of rechtspersoon uitoefent in het raam van een arbeidsovereenkomst voor bedienden. Artikel 7 van het koninklijk besluit van 18 april 1985 tot goedkeuring van het door de Nationale Raad van de Orde van Architecten vastgestelde reglement van beroepspllichten (Belgisch Staatsblad van 8 mei 1985).

⁷ Bron: internetsite van de Orde: <http://www.ordevanarchitecten.be>.

⁸ PB L 223 van 21.8.1985, blz. 15. Richtlijn laatstelijk gewijzigd bij de Akte van Toetreding van 2003.

⁹ Artikel 8 van de wet van 26 juni 1963; antwoord van de Orde op het verzoek om inlichtingen van 31 januari 2003.

¹⁰ Artikel 6 van de wet van 26 juni 1963.

¹¹ Artikel 46 van de wet van 26 juni 1963.

- (6) In iedere provincie is er een Raad van de Orde met rechtsmacht over de leden van de Orde die in deze provincie de hoofdzetel van hun activiteit hebben gevestigd¹². Elke Raad is samengesteld uit gewone leden en plaatsvervangende leden, verkozen door de op de tabel ingeschreven personen.
- (7) Er zijn twee Raden van Beroep ingesteld. Een Raad van Beroep met het Nederlands als voertaal heeft zijn zetel te Gent: hij neemt kennis van de beslissingen van de Raden van de Orde van de provincies Antwerpen, Limburg, Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen en van de Nederlandstalige Raad van de Orde van de provincie Brabant. Een Raad van Beroep met het Frans als voertaal heeft zijn zetel te Luik: hij neemt kennis van de beslissingen van de Raden van de Orde van de provincies Henegouwen, Luik, Luxemburg, Namen en van de Franstalige Raad van de Orde van de provincie Brabant¹³.
- (8) De Orde wordt vertegenwoordigd door de Nationale Raad. Deze Nationale Raad bestaat uit:
- a) tien gewone leden en tien plaatsvervangende leden, die zitting hebben bij verhindering van de gewone leden, door de Raden van de Orde onder hun leden gekozen voor een termijn van vier jaar, naar rata van een gewoon en een plaatsvervangend lid per Raad;
 - b) twee leden, voor een termijn van vier jaar door de Koning benoemd en gekozen onder de inspecteurs van het onderwijs in de bouwkunde;
 - c) vier leden, architecten, voor een termijn van vier jaar door de Koning benoemd en op de volgende wijze gekozen: één onder de leden van het onderwijzend personeel van de rijksscholen voor bouwkunde; één onder de leden van het onderwijzend personeel van de gesubsidieerde officiële scholen voor bouwkunde en twee onder de leden van het onderwijzend personeel van de gesubsidieerde vrije scholen voor bouwkunde;
 - d) twee leden, voor een termijn van vier jaar door de Koning benoemd onder de ingenieurs-architecten en de burgerlijk bouwkundig ingenieurs, professors aan een universiteit, de ene voor het officieel, de andere voor het vrij onderwijs;
 - e) twee leden, voor een termijn van vier jaar door de Koning benoemd onder de architecten ambtenaar of beambte in overheidsdienst.
- (9) De Nationale Raad kiest onder zijn leden een voorzitter en een plaatsvervangend voorzitter. De voorzitter en de plaatsvervangend voorzitter moeten lid zijn van Raden van de Orde en zijn derhalve steeds leden van de Orde.¹⁴ Volgens artikel 2 van de wet tot instelling van de Orde, heeft deze "tot taak de voorschriften van de plichtenleer voor het beroep van architect te bepalen en ze te doen naleven. Zij houdt toezicht op de eer, de discretie en de waardigheid van de leden van de Orde in de uitoefening of naar aanleiding van de uitoefening van hun beroep. Zij doet aangifte

¹² Artikel 7 van de wet van 26 juni 1963.

¹³ Artikel 27 van de wet van 26 juni 1963.

¹⁴ De artikelen 11 en 36 van de wet van 26 juni 1963.

bij de rechterlijke overheid van elke inbreuk op de wetten en reglementen tot bescherming van de titel en van het beroep van architect."

- (10) De Nationale Raad heeft onder meer tot taak de voorschriften van de plichtenleer voor het beroep van architect vast te stellen en te waken over de toepassing ervan¹⁵. Volgens de wet kan de Koning, op verzoek van de Nationale Raad, aan de voorschriften van de plichtenleer bij een in de Ministerraad overlegd besluit bindende kracht verlenen¹⁶.
- (11) De bevoegde provinciale raad van de Orde stelt op gezamenlijk verzoek van partijen het bedrag van de erelonen vast. Hij geeft zijn advies over de wijze van vaststelling en over het bedrag van de erelonen op verzoek van de hoven en rechtbanken; ambtshalve, bij ernstige tekortkoming aan de beroepsplicht, en in geval van betwisting tussen personen die aan de rechtsmacht van de Orde zijn onderworpen¹⁷.

2.2. Het reglement van beroepsplichten en zijn juridisch kader

- (12) De Nationale Raad heeft een eerste reglement van beroepsplichten opgesteld, dat bij koninklijk besluit van 5 juli 1967 werd goedgekeurd. Dit reglement had derhalve bindende kracht.
- (13) Op 29 april 1983 heeft de Nationale Raad een nieuw reglement van beroepsplichten vastgesteld. Dit reglement is goedgekeurd bij koninklijk besluit van 18 april 1985, waardoor het bindende kracht kreeg. Dit reglement zal hierna "reglement van 1985" worden genoemd.
- (14) In de preambule van het verslag aan de Koning ter toelichting van de noodzaak voor de Orde om het reglement van 1985 te doen goedkeuren, wordt het volgende vermeld: "en om [beter] rekening te houden met het evolutief karakter van het beroep, voorziet het reglement in de mogelijkheid het reglement der beroepsplichten nader te omschrijven door middel van bij een in Ministerraad overlegd koninklijk besluit. Dit zal inzonderheid gelden voor de maatregel die het minimumbedrag van de honoraria zal bepalen."
- (15) De artikelen 3 en 12 van het reglement van 1985 kwamen niet voor in het reglement van 1967. Zij zijn voor deze zaak bijzonder relevant.
- (16) In artikel 3 van het reglement van 1985 wordt het volgende bepaald: "Onverminderd de toepassing van de wetten en besluiten, stelt dit reglement de regels vast die eigen zijn aan de hoedanigheid van architect, alsmede die welke van toepassing zijn bij de uitoefening van het beroep. Het kan bovendien nader bepaald worden in bindende normen, goedgekeurd bij een in Ministerraad overlegd koninklijk besluit op voorstel van de Nationale Raad van de Orde, en in aanbevelingen gegeven door de Nationale Raad van de Orde."

¹⁵ De artikelen 37 en 38 van de wet van 26 juni 1963.

¹⁶ Artikel 39 van de wet van 26 juni 1963.

¹⁷ Artikel 18 van de wet van 26 juni 1963.

- (17) Artikel 12 van het reglement van 1985 luidt als volgt:

"Naar gelang zijn statuut wordt de architect vergoed door honoraria, vacaties, wedde of bezoldigingen die hem middelen van bestaan kunnen verschaffen en die hem toelaten zijn beroep uit te oefenen in eer en waardigheid.

Bovendien moeten ze hem toelaten zijn onkosten te dekken, onder meer de verzekering van zijn beroepsaansprakelijkheid.

De Nationale Raad stelt, door normen, verbindend gemaakt zoals voorzien door artikel 3, de minimumschalen van ereloon en vacaties vast. Inbreuken op deze bepalingen hebben de toepassing van de tuchtstraffen tot gevolg zoals voorzien in artikel 21 van de wet van 26 juni 1963.

De Nationale Raad stelt de referentieschalen van wedden en bezoldigingen voor.

De architect die opgetreden is als deskundige stelt zijn staat van ereloon en kosten met gematigdheid vast, en houdt rekening met alle elementen van de zaak, inzonderheid met de moeilijkheidsgraad en de omvang van zijn prestaties, en in enigerlei mate met de financiële draagkracht van partijen en met de belangen die in werkelijkheid op het spel staan."

2.3. Deontologische norm nr. 2

- (18) Op 12 juli 1967 heeft de Nationale Raad een document met onder meer een "schaal van erelonen voor architecten" ter vergadering vastgesteld en besloten. Dit document kreeg toen de benaming "deontologische norm nr. 2" omdat de Nationale Raad de bedoeling had "de tekst bindende kracht te laten verlenen via een in Ministerraad overlegd koninklijk besluit." De toenmalige minister van Middenstand "achtte het echter niet opportuun om aan dit document bindende kracht te laten verlenen en is er ook nooit een koninklijk besluit uitgevaardigd in die zin. Het document bleef [nochtans] de initiële, inmiddels gangbaar geworden, titel 'deontologische norm nr. 2' behouden"¹⁸.
- (19) Op 23 juni 1978 is de Nationale Raad overgegaan tot wijziging van zowel artikel 27 (waarin de verschillende schijven worden vastgesteld waarop een bepaald percentage wordt toegepast) als artikel 28 (waarin de degressiviteit van de erelonen wordt geregeld wanneer een architect wordt belast met constructies van hetzelfde type in groepen woningen) van deze norm.
- (20) In juni 2002 heeft de Nationale Raad de basisbedragen voor de berekening van de percentages geïndexeerd en omgezet (en waar nodig afgerond) in euro¹⁹. Tegelijk werd gewezen op het volgende: "Nu zowel de Raad voor de Mededinging als het Europees Hof van Justitie bijzonder geïnteresseerd blijken te zijn in de problematiek van barema's door gereglementeerde vrije beroepen vastgelegd, wat hun verenigbaarheid met de concurrentieregels betreft, *dient dit ereloonbarema in de huidige context als een leidraad te worden beschouwd.*"

¹⁸ Antwoord van de Orde op het verzoek om inlichtingen van 31 januari 2003.

¹⁹ Antwoord van de Orde op het verzoek om inlichtingen van 31 januari 2003.

- (21) De tabel van erelonen, zoals die sinds juni/juli 2002 op de internetsite van de Orde was gepubliceerd,²⁰ voorzag in vijf categorieën van werken, beginnend met de "bouwwerken met zuiver utilitair karakter en zeer eenvoudig afgewerkt" en eindigend met "restauratiewerken aan gebouwen, monumenten en historische interieurs". In elke categorie waren er zes schijven afhankelijk van het bedrag van de kosten – dat wil zeggen het bedrag van de vermoedelijke of werkelijke totale uitgave – waarop een bepaald percentage werd toegepast. In de eerste categorie bedroegen de erelonen 6% in de eerste schijf (werken van 0 tot 160 000 EUR) en 4% in de zesde schijf (werken boven 16 600 000 EUR). In de vijfde categorie bedroegen de erelonen 15% in de eerste schijf en 9% in de zesde schijf (zie in bijlage de versie 2002 van de ereloonsschaal).
- (22) Op 7 november 2003 heeft het Bureau van de Nationale Raad besloten iedere referentie aan de ereloonsschaal met onmiddellijke ingang te verwijderen.
- (23) Op 21 november 2003 heeft de Nationale Raad het volgende besluit genomen: "Gelet op de betekening van de punten van bezwaar van de Europese Commissie, besluit de Nationale Raad om de deontologische norm nummer 2 in te trekken en om artikel 30, alinea 2, van het reglement van beroepslichten²¹ af te schaffen."

2.4. De betrokken diensten

- (24) Artikel 1 van deontologische norm nr. 2 bepaalt: "Deze ereloonsschaal stelt het bedrag vast van de vergoeding die verschuldigd is aan een architect voor zijn prestaties als zelfstandige, overeenkomstig de bepalingen van artikelen 7 en 10 van het reglement van beroepslichten"²².
- (25) Deze zaak heeft derhalve betrekking op de diensten die in België worden verricht door de architecten die aan de controle van de organen van de Orde zijn onderworpen, voorzover zij als zelfstandige optreden.

2.5. De nationale procedures

- (26) Verscheidene architecten hebben bij de Dienst voor de Mededinging van het Belgische ministerie van Economie een klacht ingediend betreffende schending door de Orde van de Belgische wet tot bescherming van de economische mededinging. Naar aanleiding van deze klachten zijn op nationaal vlak twee procedures gevoerd, die dus uitsluitend betrekking hadden op de nationale wetgeving. De ene procedure betrof een verzoek om voorlopige maatregelen, de andere was de procedure ten gronde. De klachten waren ingediend wegens tuchtsancties die aan bepaalde architecten waren opgelegd omdat zij onder meer "onevenredige" staten van kosten

²⁰ Er bestaan "verbeterde versies" in het Frans van 5 augustus 2002 en in het Nederlands van 13 september 2002.

²¹ Overeenkomstig artikel 30, eerste alinea, van het reglement van beroepslichten mag de architect deelnemen aan een wedstrijd die hem in concurrentie brengt met andere architecten op basis van de kwaliteit der ontwerpen, en indien de reglementaire schikkingen van deze wedstrijd verenigbaar zijn met de eer en de waardigheid van het beroep. Artikel 30, tweede alinea, luidde als volgt: "Integendeel moet de architect zich onthouden van elke deelneming aan een openbare of private offertevraag die de architecten onderling in concurrentie zou brengen aangaande de prijs van hun prestaties."

²² Hier wordt verwezen naar de artikelen 7 en 10 van het reglement van beroepslichten van 1967, waarin de zelfstandige en de bezoldigde architect worden gedefinieerd.

en erelonen zouden hebben opgesteld (schending van artikel 12 van het reglement van beroepsplichten).

- (27) In oktober 1995 heeft de Voorzitter van de Belgische Raad voor de Mededinging een beslissing genomen met betrekking tot het verzoek om voorlopige maatregelen tegen de Orde. Bij deze beslissing legde de Voorzitter de Orde het verbod op, in afwachting van een beslissing ten gronde impliciet of expliciet deontologische norm nr. 2 toe te passen. De Orde stelde beroep in tegen deze beslissing, die door het Hof van Beroep te Brussel werd vernietigd bij arrest van 14 november 1996. Het Hof was van oordeel dat de Voorzitter van een administratief rechtscollege zoals de Raad voor de Mededinging onbevoegd was zich uit te spreken in een tuchtprocedure die overeenkomstig de wet door een orgaan van de Orde was ingeleid. Het Hof van Cassatie bevestigde het arrest van het Hof van Beroep in zijn arrest van 27 november 1997.
- (28) In de procedure ten gronde had het ministerie van Economie, als mededingingsautoriteit, in zijn verslag aan de Raad voor de Mededinging van 27 juni 1997 voorgesteld dat de oplegging van een ereloonsschaal door de Orde en met name deontologische norm nr. 2 zouden worden veroordeeld. Volgens het ministerie had de Orde niet het recht zijn leden een ereloonsschaal op te leggen, omdat de architecten vrij moesten blijven de voorwaarden voor hun concurrentiepositie zelf te bepalen.
- (29) Het verslag is de Raad voor de Mededinging op 4 juli 1997 toegezonden. De Orde is van het bestaan en de inhoud van het verslag in kennis gesteld op 16 mei 2002.
- (30) In zijn beslissing van 4 juli 2002 heeft de Raad voor de Mededinging geoordeeld, dat de rechten van de verdediging zijn geschonden door het onredelijk lange tijdsverloop van de procedure, en dat het bijgevolg niet meer mogelijk was een beslissing ten gronde te nemen.

2.6. De procedure voor de Commissie

- (31) Het onderzoek van deze zaak is begonnen na de ambtshalve inleiding van een procedure op 24 oktober 2002.
- (32) Verschillende verzoeken om inlichtingen in de zin van artikel 11 van verordening nr. 17 zijn verzonden. Op 31 januari 2003 werd een eerste verzoek om inlichtingen toegezonden aan de Orde, die daarop antwoordde op 27 februari 2003. Op 15 april 2003 werd een tweede verzoek om inlichtingen verzonden aan de Orde, die daarop antwoordde op 29 april 2003. Op 8 mei 2003 werd een derde verzoek om inlichtingen verzonden aan de Orde, die daarop antwoordde op 28 mei 2003. Op 10 juli 2003 werden nog verzoeken om inlichtingen verzonden aan de tien Provinciale Raden van de Orde, waarop tussen 19 augustus en 10 september 2003 werd geantwoord.
- (33) De mededeling van de punten van bezwaar tegen de Orde, die dateert van 31 oktober 2003, werd haar op 3 november 2003 toegezonden. De Orde beschikte vervolgens over een termijn van tien weken om haar standpunt over deze punten van bezwaar schriftelijk kenbaar te maken. Zij heeft haar schriftelijke opmerkingen binnen de gestelde termijn ingediend en op 9 februari 2004 is een hoorzitting gehouden.

3. JURIDISCHE BEOORDELING

3.1. Artikel 81, lid 1, van het EG-Verdrag

- (34) Krachtens artikel 81, lid 1, van het EG-Verdrag zijn onverenigbaar met de gemeenschappelijke markt en verboden alle besluiten van ondernemersverenigingen welke de handel tussen de lidstaten ongunstig kunnen beïnvloeden en ertoe strekken of ten gevolge hebben dat de mededinging binnen de gemeenschappelijke markt wordt verhinderd, beperkt of vervalst en met name die welke bestaan in het rechtstreeks of zijdelings bepalen van de aan- of verkoopprijzen of van andere contractuele voorwaarden.
- (35) Om de redenen die hierna worden uiteengezet is de Commissie van mening dat het besluit tot vaststelling van de schaal van minimumerelonen, dat bekend staat onder de naam "deontologische norm nr. 2", een besluit is van een ondernemersvereniging dat de handel tussen de lidstaten ongunstig kan beïnvloeden en ertoe strekt dat de mededinging binnen de gemeenschappelijke markt wordt verhinderd, beperkt of vervalst.

3.1.1. Begrip "onderneming" en "ondernemersvereniging"

- (36) Het begrip "onderneming" omvat elke eenheid die een economische activiteit uitoefent, ongeacht haar rechtsvorm en de wijze waarop zij wordt gefinancierd²³. Iedere activiteit die bestaat in het aanbieden van goederen en diensten op een bepaalde markt is een economische activiteit²⁴.
- (37) Daar architecten hun diensten op duurzame wijze en tegen beloning verrichten, oefenen zij een economische activiteit uit en vormen zij derhalve ondernemingen in de zin van artikel 81, lid 1, van het Verdrag²⁵. Daaraan doet niet af dat hun diensten technisch en complex van aard zijn, noch dat de uitoefening van hun beroep aan regels gebonden is²⁶.
- (38) Om de volgende redenen kan een beroepsorganisatie als de Orde van Architecten als een ondernemersvereniging in de zin van artikel 81, lid 1, van het Verdrag worden aangemerkt wanneer zij een reglement zoals de deontologische norm nr. 2 vaststelt.
- (39) Volgens de rechtspraak van het Hof zijn de mededingingsregels van het Verdrag niet van toepassing op een activiteit die, wegens haar aard en doel en de regels waaraan

²³ Zie met name de arresten van 23 april 1991 in zaak C-41/90, *Höfner en Elser/Macrotron*, Jurispr. 1991, blz. I-1979, punt 21; van 16 november 1995 in zaak C-244/94, *Fédération française des sociétés d'assurance e.a.*, Jurispr. 1995, blz. I-4013, punt 14; en van 11 december 1997 in zaak C-55/96, *Job Centre ("Job Centre II" genoemd)*, Jurispr. 1997, blz. I-7119, punt 21.

²⁴ Zie met name de arresten van 16 juni 1987 in zaak 118/85, *Commissie/Italië*, Jurispr. 1987, blz. 2599, punt 7; en van 18 juni 1998 in zaak C-35/96, *Commissie/Italië*, Jurispr. 1998, blz. I-3851, punt 36.

²⁵ Zie met name het arrest van 19 februari 2002 in zaak C-309/99, *Wouters*, Jurispr. 2002, blz. I-1577, punt 47, betreffende de Nederlandse Orde van Advocaten, alsook het arrest van 18 juni 1998 in zaak C-35/96, *Commissie/Italië*, reeds aangehaald, punt 36.

²⁶ Zie in dit verband met name het arrest van 19 februari 2002 in zaak C-309/99, *Wouters*, reeds aangehaald, punt 49; en het arrest van 12 september 2000 in de gevoegde zaken C-180/98 tot C-184/98, *Pavlov e.a.*, Jurispr. 2000, blz. I-6451, punt 77.

zij is onderworpen, buiten de sfeer van het economische verkeer valt²⁷, dan wel neerkomt op de uitoefening van overheidsprerogatieven²⁸. Dat is het geval waar een ondernemersvereniging een sociale taak uitoefent berustend op het solidariteitsprincipe²⁹ of een typisch overheidsprerogatief³⁰. Wanneer de Orde een reglement zoals de deontologische norm nr. 2 vaststelt, vervult zij deze functies niet.

- (40) Het feit dat de wet van 26 juni 1963 tot instelling van een Orde van Architecten de Orde belast met het opstellen van deontologische regels en met het toezicht op de naleving ervan³¹, sluit deze beroepsorganisatie derhalve niet uit van de werkingssfeer van artikel 81 van het Verdrag³².
- (41) De publiekrechtelijke aard van een nationale instantie zoals de Orde staat niet in de weg aan de toepassing van artikel 81 van het EG-Verdrag. Volgens het Hof van Justitie zijn het juridisch kader waarin overeenkomsten worden gesloten en besluiten worden vastgesteld, alsmede de juridische kwalificatie die in de verschillende nationale rechtsordes aan dit kader worden gegeven, niet van invloed voor de toepasselijkheid van de communautaire mededingingsregels³³.
- (42) Bovendien kan een vereniging zoals de Orde niet buiten de werkingssfeer van artikel 81 vallen omdat een aantal leden van de Nationale Raad door de regering worden benoemd³⁴. Tien van de twintig leden van de Nationale Raad van de Orde, dat wil zeggen de helft met inbegrip van de voorzitter, zijn directe vertegenwoordigers van het beroep. De andere leden worden benoemd door de Koning. Het is zeer aannemelijk dat ook deze door de Koning benoemde personen als architecten bij de Orde staan ingeschreven gelet op de aard van de groepen waaruit deze leden worden gekozen – inspecteurs van het onderwijs in de bouwkunde, leden van het onderwijzend personeel van de scholen voor bouwkunde, ingenieurs professoren aan de universiteiten en architecten in overheidsdienst.
- (43) Bij de vaststelling van reglementen zoals de deontologische norm nr. 2 is de Orde evenmin belast met de bijzondere taak te waken over het algemeen belang volgens de

²⁷ Zie in die zin het arrest van 17 februari 1993 in gevoegde zaken C-159/91 en C-160/91, *Poucet en Pistre*, Jurispr. 1993, blz. I-637, punten 18 en 19, betreffende een orgaan belast met het beheer van een bijzondere sociale-zekerheidsregeling.

²⁸ Zie in die zin het arrest van 19 januari 1994 in zaak C-364/92, *SAT Fluggesellschaft*, Jurispr. 1994, blz. I-43, punt 30, inzake de controle en de politie van het luchtruim; en het arrest van 18 maart 1997 in zaak C-343/95, *Diego Cali & Figli*, Jurispr. 1997, blz. I-1547, punten 22 en 23, inzake milieu-inspectietaken in het mariene milieu.

²⁹ Zie arrest *Poucet en Pistre*, reeds aangehaald, punt 18.

³⁰ Zie arrest *SAT Fluggesellschaft*, reeds aangehaald, punt 30.

³¹ De artikelen 2 en 38 van de wet van 26 juni 1963.

³² Zie in die zin inzake advocaten, het arrest *Wouters*, reeds aangehaald, punt 59; en inzake geneesheren, het arrest *Pavlov e.a.*, reeds aangehaald, punt 86.

³³ Arrest van het Gerecht van eerste aanleg van 30 maart 2000 in zaak T-513/93, *CNSD/Commissie*, Jurispr. 2000, blz. II-1807, punt 39; en arrest van het Hof van 30 januari 1985 in zaak 123/83, *BNIC/Clair*, Jurispr. 1985, blz. 391, punt 17.

³⁴ Arrest *BNIC/Clair*, reeds aangehaald, punt 19; arrest van het Hof van 1 oktober 1998 in zaak C-38/97, *Librandi*, Jurispr. 1998, blz. I-5955, punt 34; arrest van het Hof van 17 november 1993 in zaak C-185/91, *Gebrueder Reiff*, Jurispr. 1993, blz. I-5801, punt 16; en Beschikking 76/684/EEG van de Commissie in zaak IV/28.980, *Pabst & Richarz/BNIA* (PB L 231 van 21.8.1976, blz. 24).

bij de wet vastgelegde criteria³⁵. Niets in de wetgeving belet de Orde uitsluitend in het belang van het beroep te handelen. De leden van de Nationale Raad kunnen derhalve niet worden aangemerkt als onafhankelijke deskundigen³⁶.

- (44) Uit de vaste rechtspraak van het Hof volgt dat een beroepsorganisatie moet worden aangemerkt als een ondernemersvereniging in de zin van artikel 81 van het EG-Verdrag wanneer zij regels vaststelt waarin de wil van de vertegenwoordigers van de beoefenaren van een beroep besloten ligt dat de beroepsgenoten in het kader van hun economische activiteit een bepaald gedrag volgen³⁷. In de schaal van minimumerelonen, die door de Nationale Raad van de Orde is vastgesteld en besloten ter vergadering van 12 juli 1967, ligt de wil van de vertegenwoordigers van de beoefenaren van een beroep besloten dat de beroepsgenoten in het kader van hun economische activiteit een bepaald gedrag volgen bij de berekening van hun erelonen. De Orde moet derhalve worden aangemerkt als een ondernemersvereniging in de zin van artikel 81, lid 1, van het Verdrag.

3.1.2. *Besluit van een ondernemersvereniging*

- (45) De Commissie is van oordeel dat het besluit tot vaststelling van de schaal van minimumerelonen, dat bekend staat onder de naam "deontologische norm nr. 2", moet worden aangemerkt als een besluit van een ondernemersvereniging in de zin van artikel 81, lid 1, van het Verdrag.

3.1.2.1. Het besluit is geen overheidsmaatregel en evenmin een handeling louter ter voorbereiding van een overheidsmaatregel

- (46) De Orde voert aan dat deontologische norm nr. 2 niet als een besluit in de zin van artikel 81 van het Verdrag mag worden aangemerkt. De Raad zou immers slechts een voorstel voor een koninklijk besluit hebben ingediend, waardoor de onderhavige zaak vergelijkbaar is met de zaak *Arduino*. In het in laatstgenoemde zaak gewezen arrest heeft het Hof geoordeeld dat artikel 81 niet van toepassing was³⁸.

- (47) Uit het arrest *Arduino* blijkt dat de door een staat genomen maatregelen om zijn regelgevende bevoegdheden aan particuliere marktdeelnemers over te dragen, kunnen worden betwist op grond van artikel 3, lid 1, onder g), artikel 10, tweede alinea, en artikel 81 van het EG-Verdrag indien de overheid niet de bevoegdheid behoudt om in laatste instantie te beslissen en geen echt toezicht houdt op de toepassing van de desbetreffende maatregelen. In de zaak *Arduino* bleef de inbreng van de beroepsorganisatie bij de vaststelling van de tariefregeling beperkt tot de opstelling van een ontwerp dat door de bevoegde minister kon worden gewijzigd. Zonder ministeriële goedkeuring trad de ontwerptariefregeling bovendien niet in werking en bleef het oude tarief van kracht. Indien het ontwerp niet werd goedgekeurd, kon het derhalve geen effect hebben op de markt. Het Hof heeft dan ook vastgesteld dat er geen betwistbare overdracht van bevoegdheden aan marktdeelnemers was.

³⁵ Zie in die zin, inzake een beroepsorganisatie van douane-expediteurs, arrest *CNSD*, reeds aangehaald, punt 43; en inzake advocaten, arrest *Wouters*, reeds aangehaald, punt 62.

³⁶ Zie in die zin, arrest *CNSD*, reeds aangehaald, punten 54 en 55.

³⁷ Arrest *Wouters*, reeds aangehaald, punt 64.

³⁸ Zie antwoord van de Orde op de mededeling van punten van bezwaar, punten 225 en 226. Arrest van 19 februari 2002 in zaak *C-35/99, Arduino*, Jurispr. 2002, blz. I-1529.

- (48) De Commissie is van oordeel dat de onderhavige zaak verschillend is van de zaak *Arduino*. Anders dan de schaal waarop de zaak *Arduino* betrekking had, is deontologische norm nr. 2 immers meer dan een louter voorbereidende handeling.
- (49) Hoewel deontologische norm nr. 2 niet bij koninklijk besluit is goedgekeurd, heeft de Orde deze norm toch bekendgemaakt, verspreid en bijgewerkt (in 1978 en in 2002). Het is derhalve duidelijk dat de norm geen louter voorbereidende handeling was, maar een handeling met de bedoeling het gedrag van de leden van de Orde te regelen.

3.1.2.2. De Orde was niet verplicht deontologische norm nr. 2 vast te stellen

- (50) De Orde was niet verplicht deontologische norm nr. 2 vast te stellen. Toen de Orde het besluit tot vaststelling van deontologische norm nr. 2 heeft aangenomen, bestond er geen wet- of regelgeving die de Orde belastte met de taak de regels en gebruiken voor de bepaling van de wijze van berekening van de erelonen van de architecten uit te werken en vast te leggen in de vorm van bepaalde percentages van de in verband met de werken gedane uitgaven.
- (51) De wet van 26 juni 1963 tot instelling van een Orde van Architecten belastte de Orde met het toezicht op de eer, de discretie en de waardigheid van de leden van de Orde. In de op de beloning van de architect betrekking hebbende artikelen 41 tot en met 44 van het bij koninklijk besluit van 5 juli 1967 goedgekeurde reglement van beroepslichten is met name het volgende bepaald: "De erelonen worden vastgesteld met inachtneming van de moeilijkheid van de opdracht die de architect is toevertrouwd, van de omvang van het werk en van de faam van de maker van het ontwerp. Zowel in het belang van de opdrachtgever, als tot vrijwaring van de waardigheid van het beroep, dient de architect zijn ereloon ten minste te stellen op een bedrag dat hem toelaat volledig en eervol alle verplichtingen, eigen aan zijn opdracht, te vervullen. Dat bedrag zal vastgesteld worden met inachtneming van de voorschriften en gewoonten die op dat stuk algemeen worden aangenomen door de overheid van de Orde. De architect mag evenmin overdreven erelonen verlangen waarin geen rekening is gehouden met die criteria en met de faam die hij heeft verworven". Deze bepalingen lieten de Orde derhalve een grote beoordelingsmarge en vereisten geenszins de vaststelling van een aldus berekende, gedetailleerde schaal van minimumerelonen, waarbij in geen enkele afwijkingsregeling is voorzien. Met betrekking tot het besluit van 23 juni 1978 tot wijziging van de schaal is dezelfde redenering van toepassing, omdat dit besluit binnen hetzelfde regelgevingskader is genomen.
- (52) De "bijwerking" in juni 2002 van de ereloonsschaal dateert van na de goedkeuring van het koninklijk besluit en de inwerkingtreding van het nieuwe reglement van beroepslichten van 1985. In artikel 12 van het reglement is onder meer het volgende bepaald: "De Nationale Raad stelt, door normen, verbindend gemaakt zoals voorzien door artikel 3, de minimumschalen van ereloon en vacaties vast."
- (53) Met deze bepaling werd niet beoogd de Nationale Raad van de Orde de verplichting op te leggen een ereloonsschaal vast te stellen. Een andere interpretatie is des te minder aannemelijk omdat de tekst dan een verplichting zou opleggen waarvan de inachtneming niet alleen afhankelijk zou zijn van de in artikel 12 genoemde persoon, namelijk de Nationale Raad van de Orde, maar ook van de Belgische regering, die krachtens artikel 3 de bindende normen in de Ministerraad moet goedkeuren.

- (54) Bovendien zij erop gewezen dat ook al mocht artikel 12 van het reglement van 1985 een verplichting opleggen, de Orde en de Ministerraad nog altijd moeten samenwerken om bindende normen goed te keuren. De Ministerraad kan de inhoud van een voorstel van de Orde niet op eigen initiatief wijzigen³⁹. Uit dit oogpunt beschouwd, zou de goedkeuring door de Orde van de betrokken ereloonschaal derhalve veeleer moeten worden gezien als de uitoefening door de Orde van de haar bij artikel 3 verleende bevoegdheid aanbevelingen te geven. Deze bevoegdheid aanbevelingen te geven is echter een recht en geen verplichting.

3.1.2.3. Deontologische norm nr. 2 als beschrijvende codificatie

- (55) De Orde voert tevens aan dat deontologische norm nr. 2 niet als een besluit in de zin van artikel 81 mag worden aangemerkt, omdat het slechts zou gaan om een codificatie van de op het tijdstip van de goedkeuring ervan bestaande regels en gebruiken.
- (56) Met dit argument lijkt de Orde te willen doen geloven dat deontologische norm nr. 2 geen besluit met het karakter van een voorschrift was, maar een loutere beschrijving van de heersende gebruiken.
- (57) De Orde heeft geen enkel bewijs geleverd dat de norm niet meer was dan een codificatie van bestaande regels en gebruiken. Zij heeft geen onderzoek of studie overgelegd waarin een overzicht wordt gegeven van de vigerende regels en gebruiken op het moment van de vaststelling van de norm en evenmin aangetoond dat toen een dergelijk onderzoek is verricht. Uit de preambule van de norm lijkt tevens te mogen worden afgeleid dat de Orde niet de marktgebruiken maar de eigen werkwijze op het gebied van de bepaling van de erelonen op verzoek van de partijen of de rechtbanken op voorschrijvende wijze wilde vastleggen. Hoewel in de preambule wordt aangegeven dat de norm de regels en gebruiken codificeert, bevat hij in werkelijkheid aanwijzingen met een met opzet normatieve connotatie. Zo wordt in de preambule gesteld dat "het reglement van beroepspllichten de architect verplicht zijn ereloon te stellen op een bedrag dat ten minste bepaald is door de regels en gebruiken die terzake door de overheden van de Orde zijn aangenomen" en dat "het dus de overheden van de Orde behoort de regels en gebruiken tot bepaling van de wijze van berekening van de erelonen van architecten vast te leggen". Voorts wordt in een overweging overwogen dat "lagere bedragen dan de hierna bepaalde, het de architect niet mogelijk maken zich gewetensvol en op verantwoordelijke wijze te kwijten van alle taken die op hem rusten; dat hij, zo hij ze niet toepast, het gevaar zou lopen de belangen van de opdrachtgever te verwaarlozen; dat hij aldus de eer en de waardigheid waarvan de Orde de bewaarster is, zou in het gedrang brengen"⁴⁰. Het lijkt er derhalve op dat met de ereloonschaal niet alleen werd beoogd de bestaande regels en gebruiken te codificeren, maar ook de architecten ertoe aan te zetten zich in de toekomst bij de bepaling van hun erelonen op de ereloonschaal te inspireren.
- (58) Het is bovendien weinig waarschijnlijk dat een loutere codificatie van de bestaande gebruiken zou resulteren in een zo gedetailleerde ereloonschaal. Zoals in overweging 51 van deze beschikking is uiteengezet, lieten de bepalingen van de wet

³⁹ Zie antwoord van de Orde op het verzoek om inlichtingen van 31 januari 2003.

⁴⁰ Vierde, vijfde en achtste overweging van de preambule van "deontologische norm nr. 2".

van 1963 en het koninklijk besluit van 1967 de Orde een grote beoordelingsmarge en vereisten zij geenszins de vaststelling van een aldus berekende, gedetailleerde schaal van minimumerelonen, waarbij in geen enkele afwijkingsregeling is voorzien.

- (59) De Commissie is bijgevolg van oordeel dat deontologische norm nr. 2 een besluit met een voorschrijvend karakter en geen descriptieve codificatie is.

3.1.2.4. Deontologische norm nr. 2 als aanbeveling

- (60) Ten slotte voert de Orde aan dat deontologische norm nr. 2 niet verbindend is en bijgevolg niet in strijd is met artikel 81 van het Verdrag⁴¹.
- (61) Voorzover de Orde met dit argument beoogt te bewijzen dat de norm, aangezien hij nooit verbindend is gemaakt bij koninklijk besluit en dus als aanbeveling moet worden worden beschouwd, geen besluit in de zin van artikel 81 kan vormen, wordt verwezen naar de overwegingen 62 tot en met 73 van deze beschikking, waar de Commissie haar opmerkingen terzake formuleert. Voorzover de Orde met dit argument beoogt te bewijzen dat de norm geen besluit is dat ertoe strekt of ten gevolge heeft dat de mededinging wordt beperkt, wordt verwezen naar de overwegingen 75 tot en met 96 van deze beschikking, waar de Commissie haar opmerkingen terzake formuleert.
- (62) In juni 2002 werd de op de internetsite van de Orde gepubliceerde tabel van erelonen in het Frans als "indicatif" en in het Nederlands als "leidraad" bestempeld. De Orde heeft de ereloonschaal laten voorafgaan door de volgende mededeling: "Nu zowel de Raad voor de Mededinging als het Europees Hof van Justitie bijzonder geïnteresseerd blijken te zijn in de problematiek van barema's door gereguleerde vrije beroepen vastgelegd, wat hun verenigbaarheid met de concurrentieregels betreft, *dient dit ereloonbarema in de huidige context als een leidraad te worden beschouwd*" (cursief gedrukt in de tekst).
- (63) Ondanks het feit dat de ereloonschaal als leidraad wordt bestempeld, valt het besluit tot vaststelling van de ereloonschaal niet buiten de werkingssfeer van het verbod van artikel 81, lid 1, van het Verdrag, en dat om de volgende redenen.
- (64) Volgens de rechtspraak van het Hof kan een handeling die wordt bestempeld als aanbeveling, ongeacht hoe zij juridisch moet worden gekwalificeerd, strijdig zijn met artikel 81 indien zij de getrouwe weergave is van de wil van de ondernemersvereniging om het gedrag van haar leden op de markt overeenkomstig de aanbeveling te coördineren⁴².
- (65) Tijdens de hoorzitting van 9 februari 2004 heeft de Orde gepreciseerd dat de besluiten tot vaststelling en tot wijziging van de ereloonschaal niet bedoeld waren om het marktgedrag van haar leden te coördineren.

⁴¹ Zie antwoord van de Orde op de mededeling van punten van bezwaar, punt 235 en volgende.

⁴² Arrest van het Hof van 27 januari 1987 in zaak 45/85, *Verband der Sachversicherer e.V./Commissie*, Jurispr. 1987, blz. 405, punt 32; zie ook het arrest van 29 oktober 1980 in gevoegde zaken 209 tot 215 en 218/78, *Van Landewyck e.a./ Commissie*, Jurispr. 1978, blz. 3125, punt 86.

- (66) Uit de bovenbeschreven omstandigheden leidt de Commissie evenwel af dat de Orde met de vaststelling en bijwerking van deontologische norm nr. 2 wel degelijk de intentie had het gedrag van haar leden te coördineren.
- (67) Ten eerste zij erop gewezen dat hoewel de ereloonschaal geen bindende norm is in de zin van het reglement van beroepsplichten, de Orde tot op heden noch de verwarrende titel, noch de preambule van deontologische norm nr. 2 heeft gewijzigd.
- (68) Volgens de Orde kreeg dit document in 1967 de benaming "deontologische norm nr. 2" omdat het "de bedoeling was (...) de tekst bindende kracht te laten verlenen via een in Ministerraad overlegd koninklijk besluit." Nog steeds volgens de Orde "achtte de toenmalige minister van Middenstand (...) het echter niet opportuun om aan dit document bindende kracht te laten verlenen en is er ook nooit een koninklijk besluit uitgevaardigd in die zin. Het document bleef [nochtans] de initiële, inmiddels gangbaar geworden, titel 'deontologische norm' nr. 2 behouden"⁴³.
- (69) Niet alleen de titel, maar ook de preambule van de norm bevat aanwijzingen met een met opzet normatieve of voorschrijvende connotatie. Zo wordt in de preambule gesteld dat "het reglement van beroepsplichten de architect verplicht zijn ereloon te stellen op een bedrag dat ten minste bepaald is door de regels en gebruiken die terzake door de overheden van de Orde zijn aangenomen" en dat "het dus de overheden van de Orde behoort de regels en gebruiken tot bepaling van de wijze van berekening van de erelonen van architecten vast te leggen". Voorts wordt in een overweging overwogen dat "lagere bedragen dan de hierna bepaalde, het de architect niet mogelijk maken zich gewetensvol en op verantwoordelijke wijze te kwijten van alle taken die op hem rusten; dat hij, zo hij ze niet toepast, het gevaar zou lopen de belangen van de opdrachtgever te verwaarlozen; dat hij aldus de eer en de waardigheid waarvan de Orde de bewaarster is, zou in het gedrang brengen"⁴⁴.
- (70) Ten tweede is een architect die inbreuk pleegt op artikel 12 van het reglement van beroepsplichten van 1985, strafbaar met een tuchtstraf. In dit artikel wordt onder meer het volgende bepaald: "Naargelang zijn statuut wordt de architect vergoed door honoraria, vacaties, wedde of bezoldigingen die hem middelen van bestaan kunnen verschaffen en die hem toelaten zijn beroep uit te oefenen in eer en waardigheid. Bovendien moeten ze hem toelaten zijn onkosten te dekken, onder meer de verzekering van zijn beroepsaansprakelijkheid. De Nationale Raad stelt, door normen, verbindend gemaakt zoals voorzien door artikel 3, de minimumschalen van ereloon en vacaties vast. Inbreuken op deze bepalingen hebben de toepassing van de tuchtstraffen tot gevolg zoals voorzien in artikel 21 van de wet van 26 juni 1963."
- (71) In deze context is de laatste overweging van de preambule van deontologische norm nr. 2 bijzonder pertinent. Daarin wordt immers gesteld dat "lagere bedragen dan de hierna bepaalde, het de architect niet mogelijk maken zich gewetensvol en op verantwoordelijke wijze te kwijten van alle taken die op hem rusten", dat "hij, zo hij ze niet toepast, het gevaar zou lopen de belangen van de opdrachtgever te verwaarlozen" en dat "hij aldus de eer en de waardigheid waarvan de Orde de bewaarster is, zou in het gedrang brengen". In dit verband verwijst de Commissie

⁴³ Antwoord van de Orde op het verzoek om inlichtingen van 31 januari 2003.

⁴⁴ Vierde, vijfde en achtste overweging van de preambule van "deontologische norm nr. 2".

naar de uitspraak van de Raad van Beroep met het Frans als voertaal van 27 februari 1991⁴⁵. In deze uitspraak concludeerde de Raad van Beroep dat deontologische norm nr. 2 kan fungeren als referentie voor de dagelijkse beroepspraktijk zoals de waardigheid van het beroep vereist. De Raad van Beroep was vervolgens van oordeel dat aangezien de betrokken architect zich niet door deze referentie had laten leiden, hij de door de waardigheid van het beroep voorgeschreven regels had miskend.

- (72) Ten derde heeft de Nationale Raad een modelcontract architect-opdrachtgever uitgewerkt en verspreid, dat ter vergadering van 27 september 1968 werd goedgekeurd. In artikel 10 van dit modelcontract wordt het volgende bepaald: "De partijen komen uitdrukkelijk overeen dat de erelonen worden vastgesteld en geregeld overeenkomstig de bepalingen van de hierbij gevoegde deontologische norm nr. 2. Het bedrag van de erelonen wordt vastgesteld overeenkomstig de schaal van categorie ...". Achttien jaar later, ter vergadering van 30 mei 1986, heeft de Nationale Raad beslist om de verspreiding van dit modelcontract stop te zetten⁴⁶.
- (73) Daaraan moet worden toegevoegd dat de Provinciale Raden van Brabant en Henegouwen ter vergadering van respectievelijk 26 september 1989 en 13 november 1989 ook een soortgelijk modelcontract architect-opdrachtgever hebben goedgekeurd. In artikel 9.1 van dit modelcontract wordt het volgende bepaald: "De erelonen worden vastgesteld overeenkomstig de bepalingen van de deontologische norm nr. 2. Deze erelonen stemmen in casu overeen met: - ...% van de totale werkelijke kosten van uitvoering van de werken, exclusief BTW, d.w.z. alle kosten van de bouwwerken, exclusief heffingen, waarbij de door de opdrachtgever uitgevoerde werken worden geraamd op de waarde van uitvoering ervan door aannemers.* - het forfaitaire bedrag van ... BEF, waaronder niet zijn begrepen de hierna vermelde eventuele toeslagen* (* doorhalen wat niet van toepassing is) (...)." In artikel 9.3 wordt bepaald dat elke niet aan de architect toe te schrijven wijziging van het ontwerp aanleiding geeft tot aanvullende erelonen overeenkomstig deontologische norm nr. 2. Overeenkomstig artikel 9.4 leidt de uitvoering van werken bij afzonderlijke delen tot een verhoging van het bedrag van de erelonen met 1,5% van het totaalbedrag van de werken wegens de daaruit voor de architect voortvloeiende extra taken. In artikel 9.5 wordt nog bepaald dat het opmaken van een meetstaat met instemming van de opdrachtgever leidt tot een verhoging van de erelonen met 10%. Tot slot wordt in artikel 10 onder meer bepaald dat de aan de architect verschuldigde erelonen contant in schijven worden betaald overeenkomstig deontologische norm nr. 2.

3.1.2.5. Conclusie

- (74) Het besluit van de Orde van 12 juli 1967, dat bekend staat onder de naam "deontologische norm nr. 2", moet als een autonoom besluit met een voorschrijvend karakter worden aangemerkt, dat volledig voor rekening komt van de Orde, handelend in de hoedanigheid van ondernemersvereniging. Het kan derhalve worden getoetst aan artikel 81 van het Verdrag.

⁴⁵ Zie bladzijde 545 van het dossier.

⁴⁶ Antwoord van de Orde op het verzoek om inlichtingen van 15 april 2003.

3.1.3. *Beperking van de mededinging*

3.1.3.1. Besluit dat ertoe strekt de mededinging te beperken

- (75) De Commissie is van oordeel dat het besluit tot vaststelling van de ereloonschaal, bekend onder de benaming "deontologische norm nr. 2", ertoe strekt dat de mededinging binnen de gemeenschappelijke markt wordt beperkt in de zin van artikel 81 van het Verdrag.
- (76) De Orde beweert dat het besluit niet valt onder de categorie gedragingen die per se de mededinging beperken.
- (77) De Commissie erkent dat aanbevolen prijzen niet telkens automatisch een inbreuk op artikel 81 vormen. In de onderhavige zaak is zij evenwel van mening dat het besluit tot vaststelling van de ereloonschaal tot doel had de mededinging te beperken.
- (78) Allereerst zij eraan herinnerd dat volgens vaste rechtspraak de vaststelling van aanbevolen of richtprijzen de mededinging ongunstig beïnvloedt, daar alle deelnemers hierbij met een redelijke mate van zekerheid kunnen voorzien welk prijsbeleid hun concurrenten zullen voeren, vooral waar de bepalingen inzake richtprijzen gepaard gaan met de mogelijkheid van controles en sancties⁴⁷.
- (79) Tevens zij gewezen op de conclusie van het Hof van Justitie dat zelfs wanneer vastgestelde prijzen in de praktijk niet worden gevolgd, de besluiten waarbij zij zijn vastgesteld, er wel degelijk toe strekken de mededinging te beperken⁴⁸.
- (80) De beoordeling of een besluit al dan niet tot beperking van de mededinging strekt, is op een aantal factoren gebaseerd. Deze factoren omvatten met name de inhoud van het besluit, de daarmee nagestreefde objectieve doeleinden, de juridische en economische context en het gedrag van de partijen⁴⁹.
- (81) De Commissie is van mening dat de volgende elementen van de inhoud van het besluit tot vaststelling van de ereloonschaal, de juridische en economische context, en het gedrag van de Orde aanwijzingen vormen van de mededingingsbeperkende strekking van dit besluit.
- (82) Zoals in artikel 1 van deontologische norm nr. 2 wordt uiteengezet, stelt de door de Orde uitgewerkte ereloonschaal het bedrag vast van de vergoeding die verschuldigd is aan een architect voor zijn prestaties als zelfstandige. In deze beschikking heeft de Commissie reeds gewezen op de met opzet normatieve connotatie van de benaming van deze norm en van de overwegingen in de preambule ervan. Zo wordt opgemerkt dat, volgens de preambule, lagere bedragen dan de in de norm bepaalde, het de

⁴⁷ Arrest van het Hof van 17 oktober 1972 in zaak 8/72, *Vereeniging van Cementhandelaren/Commissie*, Jurispr. 1972, blz. 977, punt 21.

⁴⁸ Arrest van het Hof van 11 juli 1989 in zaak 246/86, *SC BELASCO/Commissie*, Jurispr. 1989, blz. 2117.

⁴⁹ Arrest van het Hof van 8 november 1983 in gevoegde zaken 96-102, 104, 105, 108 en 110/82, *NV IAZ International Belgium en anderen/Commissie*, Jurispr. 1983, blz. 3369, punten 22-25. Zie ook het arrest van het Hof van 28 maart 1984 in gevoegde zaken 29 en 30/83, *Compagnie royale asturienne des mines SA en Rheinzink GmbH/Commissie*, Jurispr. 1984, blz. 1679, punt 26. Zie ook de mededeling van de Commissie, *Richtsnoeren betreffende de toepassing van artikel 81, lid 3, van het Verdrag*, PB C 101 van 27.4.2004, blz. 97, punten 21 en 22.

architect niet mogelijk maken zich gewetensvol en op verantwoordelijke wijze te kwijten van alle taken die op hem rusten, dat hij, zo hij ze niet toepast, het gevaar zou lopen de belangen van de opdrachtgever te verwaarlozen, en dat hij aldus de eer en de waardigheid waarvan de Orde de bewaarster is, in het gedrang zou brengen. In dit verband herinnert de Commissie eraan dat een dergelijke aantasting van de eer en de waardigheid van het beroep aanleiding kan geven tot tuchtsancties. Uit al deze elementen blijkt dat de Orde een wijdverbreide toepassing van de ereloonsschaal nastreefde.

- (83) Ook het feit dat de Orde korte tijd na de vaststelling van de ereloonsschaal een modelcontract heeft opgesteld waarin voor de bepaling van de erelonen uitsluitend naar de ereloonsschaal werd verwezen, toont aan dat zij de intentie had de prijsconcurrentie tussen haar leden te beperken door een schaal van minimumerelonen vast te stellen. De Orde heeft dit modelcontract gedurende achttien jaar beschikbaar gesteld.
- (84) Overeenkomstig artikel 30, eerste alinea, van het reglement van beroepsplichten van 1985 mag de architect deelnemen aan een wedstrijd die hem in concurrentie brengt met andere architecten op basis van de kwaliteit der ontwerpen, en indien de reglementaire schikkingen van deze wedstrijd verenigbaar zijn met de eer en de waardigheid van het beroep. Artikel 30, tweede alinea, luidt als volgt: "Integendeel moet de architect zich onthouden van elke deelneming aan een openbare of private offertevraag die de architecten onderling in concurrentie zou brengen aangaande de prijs van hun prestaties." Op 4 mei 2000 heeft de Raad van Beroep met het Nederlands als voertaal van de Orde twee beslissingen genomen, waarbij de nietigheid van deze tweede alinea werd vastgesteld op grond van artikel 2 van de Belgische wet van 5 augustus 1991 tot bescherming van de economische mededinging, die is gecoördineerd bij koninklijk besluit van 1 juli 1999. In deze beide beslissingen heeft de Raad van Beroep uitdrukkelijk erkend dat deze bepaling de mededinging tussen architecten aanzienlijk beperkt⁵⁰.
- (85) De Orde beweert weliswaar dat er geen enkel verband bestaat tussen de ereloonsschaal en artikel 30, tweede alinea, van het reglement van beroepsplichten, maar het feit dat zij niet aan al haar leden mededeling heeft gedaan van de beslissing in deze zin van de Raad van Beroep met het Nederlands als voertaal, is een extra aanwijzing voor het feit dat haar beleid erop gericht was elke vorm van prijsconcurrentie te vermijden.
- (86) Dat blijkt ook uit het feit dat de Orde veel verder is gegaan dan de beschikbaarstelling van informatie aan haar leden, opdrachtgevers en rechtbanken.
- (87) In verband met de bijstand aan opdrachtgevers en hoven en rechtbanken zij eraan herinnerd dat in geval van betwisting aan de organen van de Orde vragen kunnen worden gesteld over het niveau van de erelonen. Een dergelijke praktijk werkt inderdaad het ontstaan van mededingingsbeperkende overeenkomsten niet in de hand⁵¹, maar de zaken liggen anders wanneer een tabel van erelonen wordt bekendgemaakt om dergelijke betwistingen te voorkomen. Anders gezegd, hoewel

⁵⁰ Zie bladzijde 89 en bladzijde 93 van het dossier.

⁵¹ Arrest van het Hof van 29 november 2001 in zaak C-221/99, *Conte*, Jurispr. 2001, blz. I-9359.

een beroepsorde zich onder bepaalde omstandigheden op wettige wijze achteraf kan uitspreken over het niveau van gevorderde erelonen, betekent dit niet dat zij het niveau van de erelonen vooraf mag harmoniseren.

- (88) Aanbevolen tarieven die door een beroepsorganisatie worden verspreid, kunnen de ondernemingen ertoe aanzetten hun tarieven hieraan aan te passen, ongeacht hun eigen kostprijs. Door een dergelijke handelwijze worden ondernemingen die de laagste kostprijzen hebben, ontmoedigd om hun prijzen te verlagen, hetgeen een kunstmatig voordeel biedt aan ondernemingen die hun productiekosten het minst beheersen. Dit gevaar is daarentegen niet verbonden aan het verspreiden van inlichtingen die het voor ondernemingen eenvoudiger maken de eigen kostprijsstructuur te berekenen en aldus zelfstandig de verkoopprijzen vast te stellen⁵². In het onderhavige geval staat vast dat de Orde onder haar leden geen informatie voor de berekening van hun erelonen op basis van de kosten heeft verspreid, maar een schaal van minimumerelonen. Bovendien legt deze ereloonsschaal een enigszins kunstmatig verband tussen de kosten van de bouwwerken en het ereloon van de architect. De kosten van de werken zijn weliswaar bepalend voor de door de architect te betalen verzekeringspremie, maar er bestaat geen ander direct verband met de kosten van de architect en evenmin met de toegevoegde waarde van zijn werkzaamheden.
- (89) Wat de grenzen van de instructies betreft die door een beroepsorganisatie aan haar leden mogen worden gegeven, zij erop gewezen dat geen enkele maatregel ter ondersteuning van het bedrijfsbeheer een directe of indirecte invloed mag hebben op de vrije mededinging binnen het beroep. De uit hoofde van dergelijke maatregelen gegeven aanwijzingen mogen met name niet tot gevolg hebben dat de ondernemingen worden afgehouden van een directe bepaling van hun kosten welke hen in staat stelt hun prijzen of erelonen op individuele basis vast te stellen, anders getuigen deze aanwijzingen van een concurrentiebeperkend doel.
- (90) De Commissie komt tot de conclusie dat de schaal van minimumerelonen, die door de Orde is vastgesteld en verspreid tussen 12 juli 1967 en 21 november 2003, ertoe strekt de mededinging te beperken in de zin van artikel 81, lid 1, van het Verdrag.

3.1.3.2. Besluit dat ten gevolge heeft dat de mededinging wordt beperkt

- (91) De Orde is van mening dat de Commissie moet aantonen dat het besluit de mededinging effectief en op merkbare wijze beperkt en dat de Commissie de relevante markt moet afbakenen.
- (92) Volgens vaste rechtspraak van het Hof behoeven bij de toepassing van artikel 81, lid 1, van het Verdrag de concrete gevolgen van een overeenkomst of een besluit niet in aanmerking te worden genomen, wanneer eenmaal is gebleken, dat zij ten doel heeft de mededinging te verhinderen, te beperken of te vervalsen⁵³.

⁵² Beschikking 96/438/EG van de Commissie in zaak IV/34.983 - FENEX (PB L 181 van 20.7.1996, blz. 28), overwegingen 60-65.

⁵³ Arrest van het Hof van 13 juli 1966 in de gevoegde zaken 56 en 58/64, *Etablissements Consten SA & Grundig-Verkaufs-GmbH/Commissie*, Jurispr. 1966, blz. 429; zie ook het arrest van het Hof van 8 juli 1999 in zaak C-235/92 P, *Montecatini SpA/Commissie*, Jurispr. 1999, blz. I-4539, punt 122, en de aldaar aangehaalde rechtspraak.

- (93) In een beschikking krachtens artikel 81 van het Verdrag is de Commissie verplicht de markt af te bakenen wanneer zonder een dergelijke afbakening niet kan worden uitgemaakt of het besluit van een ondernemersvereniging de handel tussen de lidstaten ongunstig kan beïnvloeden en tot doel of tot gevolg heeft dat de mededinging binnen de gemeenschappelijke markt wordt verhinderd, beperkt of vervalst. Indien de Commissie bijgevolg kan aantonen dat de Orde een inbreuk heeft gemaakt met de bedoeling de mededinging binnen de gemeenschappelijke markt te beperken, welke inbreuk van dien aard was, dat zij de handel tussen lidstaten ongunstig kon beïnvloeden, is zij niet verplicht de markt af te bakenen⁵⁴.
- (94) Hoewel bij de toepassing van artikel 81, lid 1, de concrete gevolgen van een besluit niet in aanmerking behoeven te worden genomen wanneer eenmaal is gebleken dat dit ten doel heeft de mededinging te verhinderen, te beperken of te vervalsen, zij niettemin vermeld dat het onderzoek heeft uitgewezen dat de ereloonsschaal ten minste in zekere mate is toegepast. Dit is niet betwist door de Orde.
- (95) Zoals blijkt uit de tuchtrechtspraak⁵⁵ en zoals uit de langdurige toepassing van de ereloonsschaal kan worden afgeleid, fungeert deze schaal als uitgangspunt voor de onderhandelingen tussen de architect en zijn cliënt over de beloning van eerstgenoemde. De tabel vormt derhalve een referentiekader dat suggereert dat de architect zich bij de vaststelling van zijn ereloon niet noodzakelijkerwijze behoeft te laten leiden door zijn werkingskosten en, eventueel, zijn faam. Het feit dat de Orde het in juni 2002 noodzakelijk heeft geacht de ereloonsschaal aan te passen omdat zowat overal op het internet onofficiële versies van de ereloonsschaal opdoken, is een ander teken dat erop duidt dat de schaal nog steeds een bepaalde rol speelt⁵⁶.
- (96) Wanneer de Commissie de Provinciale Raden van de Orde heeft verzocht kopieën te bezorgen van de 20 meest recente contracten waarin de erelonen lager zijn dan die in de ereloonsschaal, hebben de Provinciale Raden van Namen en Henegouwen – die als enige hebben geantwoord dat zij kopieën van contracten bezaten – elk 20 contracten toegezonden. Hoewel de Commissie had verzocht contracten te bezorgen waarin de erelonen lager waren dan die in de ereloonsschaal, waren de erelonen in het merendeel van de toegezonden contracten gelijk aan die berekend volgens de ereloonsschaal. In elk van de 20 kopieën die van de Provinciale Raad van Namen zijn ontvangen, wordt uitdrukkelijk verwezen naar deontologische norm nr. 2 en naar de schaal van erelonen, zonder dat blijkt op welke wijze van de ereloonsschaal is afgeweken. Al deze contracten waren gesloten door dezelfde bouwheer. In twee van de contracten die van de Raad van Henegouwen zijn ontvangen, worden forfaitaire erelonen vastgesteld, in vier worden de erelonen bepaald op een zeker percentage van de totale waarde van de werken, in dertien wordt verwezen naar de schaal van erelonen of naar deontologische norm nr. 2 [soms met vermelding van de formulering "dont le maître

⁵⁴ Arrest van het Gerecht van eerste aanleg van 6 juli 2000 in zaak T-62/98, *Volkswagen/Commissie*, Jurispr. 2000, blz. II-2707, punten 230 en 231.

⁵⁵ Zie bijvoorbeeld de reeds aangehaalde beslissing van de Raad van Beroep met het Frans als voertaal.

⁵⁶ Zie bladzijde 24 van het dossier. Op het internet werd een mededeling gepubliceerd waarin werd gesteld dat aangezien er thans zowat overal op het internet onofficiële en zelfs uit de lucht gegrepen versies van de in 1978 door de Orde onder de naam deontologische norm nr. 2 gepubliceerde ereloonsschaal opduiken en aangezien een aanpassing van deze schaal onontbeerlijk is geworden ten gevolge van de prijsontwikkeling en de invoering van de euro, de Nationale Raad op 31 mei 2002 heeft besloten een geactualiseerde versie van de ereloonsschaal ter beschikking te stellen van de architecten.

de l'ouvrage reconnaît avoir pris connaissance" (waarvan de opdrachtgever verklaart kennis te hebben genomen) of "ci-annexée" (bijgevoegd)]. Eén kopie is onvolledig. Kortom, in meer dan driekwart (32 op 40) van de onderzochte recente contracten wordt uitdrukkelijk naar de ereloonschaal verwezen. Het gaat weliswaar om een beperkte steekproef, maar er is geen enkele aanwijzing dat de situatie anders is in de overige regio's.

3.1.4. *De uitzondering waarin de rechtspraak in de zaak Wouters voorziet*

- (97) Volgens de rechtspraak van het Hof van Justitie in de zaak Wouters valt niet elk besluit van een ondernemersvereniging dat de handelingsvrijheid van de partijen of van een van hen beperkt, automatisch onder het verbod van artikel 81, lid 1, van het Verdrag. Het Hof oordeelde als volgt: "Bij de toepassing van deze bepaling op een concreet geval moet namelijk in de eerste plaats rekening worden gehouden met de algehele context waarbinnen het betrokken besluit van de ondernemersvereniging is genomen of zijn werking ontplooit, en meer in het bijzonder met de doelstellingen daarvan, welke in casu verband houden met de noodzaak om regels vast te stellen inzake organisatie, bekwaamheid, deontologie, toezicht en aansprakelijkheid, die aan de eindgebruikers van juridische diensten de nodige garantie van integriteit en ervaring bieden en een goede rechtsbedeling verzekeren (zie in die zin arrest van het Hof van 12 december 1996 in zaak C-3/95, *Reisebüro Broede*, Jurispr., blz. I-6511, punt 38). Vervolgens moet worden onderzocht, of de daaruit voortvloeiende beperkende gevolgen voor de mededinging inherent zijn aan deze nagestreefde doeleinden"⁵⁷. In deze zaak heeft het Hof geconcludeerd dat er geen sprake was van een inbreuk op artikel 81, lid 1, van het Verdrag, omdat de verordening in kwestie, niettegenstaande de daaruit voortvloeiende mededingingsbeperkende gevolgen, noodzakelijk was ter verzekering van de goede uitoefening van het beroep, zoals dat in de betrokken lidstaat is georganiseerd.
- (98) Het is niet duidelijk of de Orde van oordeel is dat een aanbevolen ereloonschaal noodzakelijk is ter verzekering van de goede uitoefening van het beroep. Enerzijds stelt de Orde in haar antwoord op het verzoek om inlichtingen van 21 januari 2003 dat de Nationale Raad een voor alle architecten gemeenschappelijke ereloonschaal niet nodig acht. Zij is evenwel van mening dat een aanbevolen ereloonschaal om "twee redenen nuttig" is (zie overweging 99)⁵⁸. Anderzijds lijkt de Orde te argumenteren dat deontologische norm nr. 2 noodzakelijk is om te verzekeren dat de architect een ereloon vraagt dat hem in staat stelt zijn beroep in overeenstemming met zijn beroepspllichten uit te oefenen⁵⁹.
- (99) De Commissie is hoe dan ook van oordeel dat de vaststelling van de (aanbevolen) schaal van minimumerelonen niet mag worden beschouwd als zijnde noodzakelijk ter verzekering van de goede uitoefening van het beroep van architect. De Orde betoogt dat de ereloonschaal nuttig kan zijn omdat zij als leidraad kan dienen bij een verzoek vanwege partijen of rechtbanken. De Commissie is daarentegen van mening dat andere oplossingen mogelijk zijn om prijsgegevens mee te delen. Zo kan de

⁵⁷ Arrest *Wouters*, reeds aangehaald, punt 97.

⁵⁸ Zie bladzijde 204 van het dossier (vrije vertaling van het originele document van bladzijde 194 van het dossier).

⁵⁹ Antwoord van de Orde op de mededeling van punten van bezwaar, punten 229 en 230.

publicatie van door onafhankelijke partijen (zoals consumentenverenigingen) ingewonnen informatie over de algemeen gangbare prijzen of van op basis van een steekproef verkregen informatie een betrouwbaarder maatstaf vormen voor de consumenten en de concurrentie minder verstoren. De Orde voert tevens aan dat de ereloonsschaal nuttig kan zijn omdat extreem lage erelonen een aanwijzing kunnen zijn voor het bestaan van manifest onwettige praktijken. In dat verband merkt de Commissie op dat de Orde niet systematisch in kennis wordt gesteld van de erelonen die de architecten vragen, dat extreem lage erelonen op zich geen voldoende bewijs vormen van onwettige praktijken, en dat met andere elementen rekening moet worden gehouden, hetgeen betekent dat de Orde ook zonder ereloonsschaal haar toezichtfunctie kan blijven uitoefenen. Voorts kan de ereloonsschaal niet beletten dat weinig scrupuleuze architecten diensten van geringe kwaliteit aanbieden; zij kan hen zelfs beschermen door hun een minimumereloon te garanderen. Bovendien kan de ereloonsschaal de architecten ontmoedigen om kostenefficiënt te werken, de prijzen te verlagen, de kwaliteit te verbeteren of te innoveren. Om deze reden kan het besluit tot vaststelling van de ereloonsschaal derhalve niet van de werkingsfeer van het verbod van artikel 81, lid 1, van het Verdrag worden uitgesloten.

3.1.5. *Gevolgen voor het handelsverkeer tussen de lidstaten*

- (100) Wat de gevolgen voor het intracommunautaire handelsverkeer betreft, zij vermeldt dat een besluit of een afspraak die het gehele grondgebied van een lidstaat bestrijkt, naar zijn/haar aard een versterking van de nationale drempelvorming tot gevolg heeft, hetgeen de in het Verdrag beoogde economische vervlechting doorkruist⁶⁰.
- (101) Het besluit van de Orde tot vaststelling van een ereloonsschaal is van toepassing op het gehele Belgische grondgebied en op elke architect die in dat land een economische activiteit als zelfstandige uitoefent, met inbegrip van de onderdanen uit andere lidstaten die bij de Orde ingeschreven staan. Aangezien de projecten waarvoor krachtens de Belgische wetgeving op de interventie of medewerking van een architect een beroep moet worden gedaan per definitie althans uit economisch oogpunt de belangrijkste zijn, kan het belang van de buitenlandse architecten in geen geval als verwaarloosbaar worden beschouwd.
- (102) Bovendien heeft de Raad van ministers de voorwaarden voor de uitoefening van het beroep van architect over de louter nationale grenzen heen uitdrukkelijk geregeld op communautair niveau⁶¹, en aldus bijgedragen tot de totstandkoming van een wettelijk kader dat de uitoefening van dit beroep vergemakkelijkt, alsmede tot de decompartmentering van de nationale markten.
- (103) Onder deze omstandigheden zijn de actuele of potentiële gevolgen voor het handelsverkeer tussen de lidstaten aanzienlijk.

⁶⁰ Arrest *Vereeniging van Cementhandelaren/Commissie*, reeds aangehaald, punt 29; arrest van 11 juli 1985 in zaak 42/84, *Remia e.a./Commissie*, Jurispr. 1985, blz. 2545, punt 22; en arrest *Wouters*, reeds aangehaald, punt 95.

⁶¹ De reeds aangehaalde Richtlijn 85/384/EEG.

3.2. Artikel 81, lid 3, van het EG-Verdrag

- (104) Overeenkomstig artikel 81, lid 3, van het EG-Verdrag kunnen de bepalingen van lid 1 van dit artikel buiten toepassing worden verklaard voor elk besluit of groep van besluiten van ondernemersverenigingen die bijdragen tot verbetering van de productie of van de verdeling der producten of tot verbetering van de technische of economische vooruitgang, mits een billijk aandeel in de daaruit vloeiende voordelen de gebruikers ten goede komt, en zonder nochtans aan de betrokken ondernemingen beperkingen op te leggen welke voor het bereiken van deze doelstellingen niet onmisbaar zijn, en de mogelijkheid te geven, voor een wezenlijk deel van de betrokken producten de mededinging uit te schakelen.
- (105) In haar antwoord op de mededeling van punten van bezwaar heeft de Orde een aantal argumenten aangevoerd ter verdediging van de toepasselijkheid van artikel 81, lid 3⁶².
- (106) De Orde stelt dat de ereloonschaal bijdraagt tot een verbetering van de productie van de diensten van architecten doordat zij hun een leidraad biedt waarbij rekening wordt gehouden met de omvang van hun aansprakelijkheid, die in verhouding staat met de waarde van de desbetreffende werken.
- (107) In dat verband wijst de Commissie erop dat het ontbreken van een ereloonschaal de architecten niet belet om bij de vaststelling van hun erelonen rekening te houden met de verzekeringspremie, die wordt berekend op basis van de waarde van de werken. Deze premie vormt immers een deel van hun kosten. De Orde heeft niet aangetoond dat er enig verband bestaat tussen de ereloonschaal en de verbetering van de diensten van de architect.
- (108) Volgens de Orde komt een billijk aandeel van de uit de veronderstelde verbetering van de productie voortvloeiende voordelen de gebruikers ten goede. De Orde beweert immers dat de ereloonschaal de gebruikers een vergelijkingsbasis biedt en hen aldus beschermt tegen overdreven erelonen.
- (109) In dat verband herinnert de Commissie eraan dat de ereloonschaal architecten kan ontmoedigen om kostenefficiënt te werken en de prijzen te verlagen. De Commissie acht het weinig waarschijnlijk dat een ereloonschaal die minimumerelonen oplegt of aanbeveelt, consumenten tegen overdreven erelonen kan beschermen. Aangezien het om minimumerelonen gaat, staat het de architecten immers vrij hogere erelonen te verlangen.
- (110) Zoals reeds overwogen, is de Commissie van mening dat er andere oplossingen bestaan om gebruikers prijsgegevens mee te delen. Zo kan de publicatie van door onafhankelijke partijen (zoals consumentenverenigingen) ingewonnen informatie over de algemeen gangbare prijzen of van op basis van een steekproef verkregen informatie een betrouwbaarder maatstaf vormen voor de consumenten en de mededinging minder verstoren.

⁶² Antwoord van de Orde op de mededeling van punten van bezwaar, punten 261 tot en met 264.

3.3. Artikel 7, lid 1, van Verordening (EG) nr. 1/2003

- (111) Op grond van artikel 7, lid 1, van Verordening (EG) nr. 1/2003 kan de Commissie, wanneer zij een inbreuk op artikel 81 van het Verdrag vaststelt, bij beschikking de betrokken ondernemersvereniging gelasten een einde aan de vastgestelde inbreuk te maken. De inbreuk heeft een aanvang genomen op 12 juli 1967, toen het besluit is vastgesteld. Zij is beëindigd op 21 november 2003, toen de Nationale Raad deontologische norm nr. 2 heeft ingetrokken en de nodige kennisgevingsmaatregelen heeft genomen.

3.4. Artikel 23, lid 2, van Verordening (EG) nr. 1/2003 (artikel 15, lid 2, van Verordening nr. 17)

- (112) Overeenkomstig artikel 23, lid 2, van Verordening (EG) nr. 1/2003 kan de Commissie geldboetes opleggen aan ondernemingen en ondernemersverenigingen wanneer zij opzettelijk of uit onachtzaamheid inbreuk maken op artikel 81 of artikel 82 van het Verdrag. Krachtens artikel 15, lid 2, van Verordening nr. 17, die van toepassing was toen de inbreuk heeft plaatsgevonden, mag de geldboete voor elke bij de inbreuk betrokken onderneming niet groter zijn dan 10% van de totale omzet die in het voorafgaande boekjaar is behaald. In artikel 23, lid 2, van Verordening (EG) nr. 1/2003 wordt hetzelfde maximum gehanteerd.

- (113) Bij de berekening van de in de onderhavige zaak op te leggen geldboete zal de Commissie uitgaan van een basisbedrag dat zal worden bepaald naar gelang van de zwaarte en de duur van de inbreuk. Dit basisbedrag zal worden verhoogd om rekening te houden met verzwarende omstandigheden, of verlaagd om rekening te houden met verzachtende omstandigheden.

- (114) In haar antwoord op de mededeling van punten van bezwaar betoogde de Orde dat het om de volgende drie redenen juridisch onmogelijk is voor de Commissie om een geldboete op te leggen: de toepassing van het rechtsbeginsel *ne bis in idem* in het licht van de reeds in juli 2002 door de Belgische Raad voor de Mededinging genomen beslissing; de verjaring van de inbreuk; en het feit dat de inbreuk noch opzettelijk, noch uit onachtzaamheid werd gepleegd. Volgens de Commissie zijn deze argumenten ongeldig om de hierna uiteengezette redenen.

3.4.1. Geen toepassing van het beginsel ne bis in idem

- (115) In de overwegingen 26 tot en met 30 van deze beschikking wordt uitgelegd dat verschillende architecten bij de Dienst voor de Mededinging van het Belgische ministerie van Economie een klacht hebben ingediend betreffende een schending door de Orde van de Belgische wet tot bescherming van de economische mededinging. In het kader van deze procedure heeft de Belgische Raad voor de Mededinging op 4 juli 2002 een beslissing genomen. In deze beslissing concludeerde de Raad dat de rechten van de verdediging waren geschonden door het onredelijk lange tijdsverloop van de procedure, en dat het bijgevolg niet meer mogelijk was een beslissing ten gronde te nemen.

- (116) De Orde is van mening dat een veroordeling voor feiten die dateren van vóór deze beslissing, zou indruisen tegen het beginsel *ne bis in idem*⁶³.
- (117) Het beginsel *ne bis in idem* is slechts van toepassing wanneer aan de volgende drie voorwaarden is voldaan:
- er moet een onherroepelijk strafvonnis zijn, dat wil zeggen dat het vonnis kracht van gewijsde moet hebben;
 - dit vonnis moet kunnen worden gekwalificeerd als vrijspraak of veroordeling;
 - de tweede berechting of veroordeling in het kader van een strafrechtelijke procedure moet op hetzelfde strafbare feit betrekking hebben.
- (118) Zelfs in de veronderstelling dat de beslissing van de Belgische Raad voor de Mededinging in het onderhavige geval met een definitief strafvonnis kan worden gelijkgesteld, dan nog kan deze beslissing geenszins als vrijspraak of veroordeling worden gekwalificeerd. De Raad voor de Mededinging heeft in haar beslissing immers geen uitspraak ten gronde gedaan. Een beslissing waarin geen uitspraak ten gronde over de zaak wordt gedaan en waarin dus niet wordt vastgesteld of er al dan niet sprake is van een inbreuk, kan niet als een echte vrijspraak worden aangemerkt⁶⁴. Dit criterium werd gehanteerd door het Hof van Justitie in de zaak *PVC*. Het Hof concludeerde dat wil het beginsel *ne bis in idem* toepassing vinden, uitspraak moet zijn gedaan over de vraag of de inbreuk inderdaad is gepleegd, dan wel de wettigheid van de beoordeling van die inbreuk moet zijn getoetst⁶⁵.
- (119) Aangezien in het kader van de nationale procedure geen uitspraak ten gronde is gedaan, is de Commissie van oordeel dat het beginsel *ne bis in idem* in deze zaak geen toepassing kan vinden.

3.4.2. Geen verjaring

- (120) De Orde beweert dat de inbreuk op artikel 81 van het EG-Verdrag als gevolg van het feit dat in 1967 een ereloonschaal is vastgesteld, is verjaard en dus niet meer kan worden bestraft⁶⁶.
- (121) In dat verband wijst de Commissie erop dat de Orde de ereloonschaal in 1978 en 2002 heeft gewijzigd en bijgewerkt en dat zij de schaal ononderbroken heeft gepubliceerd of beschikbaar gesteld. De inbreuk kan derhalve als een voortdurende inbreuk worden aangemerkt. Voor een dergelijke inbreuk gaat de verjaringstermijn van vijf jaar in op de dag waarop de inbreuk is beëindigd⁶⁷. De door de Orde

⁶³ Antwoord van de Orde op de mededeling van punten van bezwaar, punten 244 tot en met 248.

⁶⁴ In dat verband herinnert de Commissie eraan dat de Raad voor de Mededinging in zijn beslissing heeft opgemerkt dat het aan de klagende partijen staat om, indien de door hen aangevoerde feiten sinds juni 1997 niet aan relevantie hebben ingeboet, een nieuwe klacht in te dienen. Het is dus duidelijk dat de Orde er niet van mag uitgaan dat de beslissing van de Raad een vrijspraak is.

⁶⁵ Arrest van 15 oktober 2002 in de gevoegde zaken C-238/99 P, C-244/99 P, C-245/99 P, C-247/99 P, C-250/99 P tot C-252/99 P en C-254/99 P, *Limburgse Vinyl Maatschappij (LVM)*, Jurispr. 2002, blz. I-8375, punten 60-62.

⁶⁶ Antwoord van de Orde op de mededeling van punten van bezwaar, punt 271.

⁶⁷ Artikel 25 van Verordening (EG) nr. 1/2003.

gemaakte inbreuk op artikel 81, lid 1, vond plaats tussen 12 juli 1967 en 21 november 2003 en is bijgevolg niet verjaard⁶⁸.

3.4.3. *Opzettelijk of uit onachtzaamheid gepleegde inbreuk*

- (122) De Orde stelt dat de beweerde inbreuk niet opzettelijk of uit onachtzaamheid werd begaan⁶⁹.
- (123) De Commissie wijst er evenwel op dat het vaste rechtspraak is dat voor inbreuken op de mededingingsregels een sanctie kan worden opgelegd, indien zij opzettelijk of uit onachtzaamheid zijn gepleegd, en dat in dat verband volstaat dat degene die de inbreuk heeft gepleegd, niet onkundig kon zijn van de omstandigheid dat door zijn handelwijze de mededinging werd beperkt⁷⁰.
- (124) De Orde moet hebben geweten dat haar activiteiten onder de Europese mededingingsregels vielen. Het Verdrag bevat immers geen bepalingen die de vrije beroepen vrijstellen van de toepassing van de artikelen 81 en 82 van het EG-Verdrag⁷¹.
- (125) Voorts zij erop gewezen dat het begrip "onderneming" in het Gemeenschapsrecht steeds een functioneel begrip is geweest. Het begrip "onderneming" omvat immers elke eenheid die een economische activiteit uitoefent, ongeacht haar rechtsvorm en de wijze waarop zij wordt gefinancierd⁷². Onder economische activiteit wordt verstaan iedere activiteit bestaande in het aanbieden van goederen en diensten op een bepaalde markt⁷³. Bovendien moet de Orde hebben geweten dat de vaststelling van een schaal van minimumerelonen zou resulteren in een beperking van de prijsconcurrentie⁷⁴.

3.4.4. *Zwaarte van de inbreuk*

- (126) Bij de beoordeling van de zwaarte van de inbreuk moet rekening worden gehouden met de aard van de inbreuk, de concrete weerslag ervan op de markt (voorzover deze meetbaar is) en de omvang van de relevante geografische markt.

⁶⁸ Zie Beschikking 95/551/EG van de Commissie in zaak IV/34179 - Stichting Certificatie Kraanverhuurbedrijf en de Federatie van de Nederlandse Kraanverhuurbedrijven (PB L 321 van 23.12.1995, blz. 79).

⁶⁹ Antwoord van de Orde op de mededeling van punten van bezwaar, punt 274.

⁷⁰ Arrest van het Gerecht van eerste aanleg van 22 oktober 1997 in gevoegde zaken T-213/95 en T-18/96, *Stichting Certificatie Kraanverhuur*, Jurispr. 1997, blz. II-1739, punt 236; en arrest van het Gerecht van eerste aanleg van 7 juli 1994 in zaak T-43/92, *Dunlop Slazenger/Commissie*, Jurispr. 1994, blz. II-441, punt 142.

⁷¹ Het is aannemelijk dat bij de Orde gerede twijfel bestond omtrent de vraag of haar ereloonsschaal daadwerkelijk een inbreuk vormde, althans tot wanneer de Commissie haar beschikking van 1993 in de zaak *CNSD* uitvaardigde, waarbij de vaste ereloonsschaal van de Italiaanse douane-expediteurs werd verboden. De Commissie zal dit in aanmerking nemen bij de vaststelling van het bedrag van de geldboete.

⁷² Zie met name het arrest *Höfner en Elser/Macrotron*, reeds aangehaald, punt 21; het arrest *Fédération française des sociétés d'assurance e.a.*, reeds aangehaald, punt 14; en het arrest "*Job Centre II*", reeds aangehaald, punt 21.

⁷³ Zie met name de arresten van het Hof in zaak 118/85, *Commissie/Italië*, reeds aangehaald, punt 7, en in zaak C-35/96, *Commissie/Italië*, reeds aangehaald, punt 36.

⁷⁴ Zie Beschikking 95/188/EG van de Commissie van 30 januari 1995 in zaak IV/33.686 – COAPI (PB L 122 van 2.6.1995, blz. 37).

- (127) Gezien de aard van het besluit, waarbij minimumerelonen werden vastgesteld of aanbevolen die dienden te worden toegepast door alle leden van de Orde die als zelfstandige handelden, moet de inbreuk als zeer zwaar worden aangemerkt. Een prijsafsprake wordt immers als een van de zwaarste inbreuken op artikel 81 van het EG-Verdrag beschouwd.
- (128) Wat de concrete weerslag op de markt betreft, is het niet nodig in detail te bepalen in welke mate de prijzen afweken van die welke zonder de mededingingsbeperkende afspraken in kwestie zouden zijn toegepast. Dit kan immers niet steeds op betrouwbare manier worden gemeten, omdat de prijsontwikkeling van de dienst tegelijkertijd kan zijn beïnvloed door een aantal externe factoren, waardoor het uitermate moeilijk wordt om conclusies te trekken omtrent het relatieve belang van alle mogelijke causale gevolgen. Om de redenen genoemd in de overwegingen 91 tot en met 96 neemt de Commissie aan dat de ereloonschaal althans tot op zekere hoogte in de praktijk is toegepast. Dit hield automatisch een risico in dat de prijzen hoger waren dan zij onder normale concurrentievoorwaarden zouden zijn geweest.
- (129) De Orde heeft echter bewijsmateriaal verstrekt waaruit blijkt dat de ereloonschaal waarschijnlijk niet algemeen door alle architecten is toegepast, en dat ook gebruik is gemaakt van andere methoden waarbij de erelonen op basis van individuele onderhandelingen werden vastgesteld.
- (130) Voorts was de geografische reikwijdte van het besluit beperkt tot het grondgebied van één lidstaat, namelijk België.
- (131) In het licht van deze elementen dient de inbreuk als een zware inbreuk te worden aangemerkt. Het uitgangsbetrag voor de geldboete, bepaald op grond van de zwaarte van de inbreuk, is derhalve 1 000 000€

3.4.5. *Duur van de inbreuk*

- (132) Er is sprake van een voortdurende inbreuk tussen 12 juni 1967 en 21 november 2003. Voor de berekening van het bedrag van een geldboete houdt de Commissie rekening met volledige maanden. De duur van de inbreuk bedraagt dus 35 jaar en 3 maanden. Het betreft derhalve een langdurige inbreuk.
- (133) Voor inbreuken van meer dan 5 jaar kan het voor de zwaarte van de inbreuk vastgestelde bedrag met maximum 10% per jaar worden verhoogd. In het onderhavige geval vindt de Commissie het derhalve passend om het uitgangsbetrag bepaald op grond van de zwaarte van de inbreuk te verhogen met 350%.

3.4.6. *Basisbedrag*

- (134) Gelet op de zwaarte en de duur van de inbreuk wordt het basisbedrag van de geldboete bepaald op 4 500 000€

3.4.7. *Verzwarende omstandigheden*

- (135) Er kunnen geen verzwarende omstandigheden worden onderkend.

3.4.8. *Verzachtende omstandigheden*

- (136) Het is aannemelijk dat bij de Orde gerede twijfel bestond omtrent de vraag of haar ereloonschaal daadwerkelijk een inbreuk vormde, althans tot wanneer de Commissie haar beschikking van 1993 in de zaak *CNSD* uitvaardigde, waarbij de vaste ereloonschaal van de Italiaanse douane-expediteurs werd verboden⁷⁵. In 1996 volgde de beschikking in de zaak *Fenex*, waarbij de verspreiding van aanbevolen tarieven door een federatie van Nederlandse expediteurs werd verboden⁷⁶. In de context van het onderhavige geval, en op grond van deze verzachtende omstandigheid, acht de Commissie het passend de voor de duur van de inbreuk opgelegde verhoging op te heffen tot 1993.

3.4.9. *Andere omstandigheden*

- (137) In dit geval acht de Commissie het passend rekening te houden met de specifieke context van het geval. In de loop van 2003 heeft de Commissie een reflectie ondernomen over de mate van mededinging in de professionele dienstverlening. Deze reflectie heeft de Commissie ertoe gebracht op 9 februari 2004 een verslag over de mededinging op het gebied van de professionele dienstverlening⁷⁷ te publiceren. Het beleid van de Commissie zoals dat in genoemd verslag wordt uiteengezet, bestaat erin de nationale regelgevende instanties en beroepsorganisaties te verzoeken en de kans te geven hun restrictieve regels te herzien en aan te passen. In de uitoefening van haar discretionaire bevoegdheid voor de vaststelling van geldboeten acht de Commissie het ook passend rekening te houden met het feit dat zij in haar beschikking van 1993 in de zaak *CNSD* geen boete oplegde voor de vaste ereloonschaal van de Italiaanse douane-expediteurs en in haar beschikking van 1996 in de zaak *Fenex* een symbolische boete van 1000 EUR oplegde voor de verspreiding van aanbevolen tarieven. Gelet op deze omstandigheden acht de Commissie het daarom passend af te zien van het opleggen van een hoge boete en legt zij een gematigde geldboete op.

3.4.10. *Bedrag van de geldboete*

- (138) Het bedrag van de geldboete is 100 000€.

⁷⁵ Beschikking 93/438/EEG van de Commissie in zaak IV/33.407 – *CNSD*, PB L 203 van 13.8.1993, blz. 27.

⁷⁶ Beschikking in zaak *Fenex*, reeds aangehaald.

⁷⁷ Mededeling van de Commissie COM(2004) 83 definitief.

HEEFT DE VOLGENDE BESCHIKKING GEGEVEN:

Artikel 1

Vanaf 12 juli 1967 tot en met 21 november 2003 heeft de Belgische Orde van Architecten inbreuk gemaakt op artikel 81, lid 1, van het EG-Verdrag door bij besluit van 12 juli 1967, zoals gewijzigd in 1978 en 2002, een schaal van minimumerelonen, bekend onder de benaming "deontologische norm nr. 2", vast te stellen en beschikbaar te stellen.

Artikel 2

Op grond van de in artikel 1 genoemde inbreuk wordt de Belgische Orde van Architecten een geldboete van 100 000 euro opgelegd.

Artikel 3

De bij artikel 2 opgelegde geldboete dient te worden voldaan in euro, binnen een termijn van drie maanden te rekenen vanaf de datum van ontvangst van de officiële kennisgeving van deze beschikking, op het volgende bankrekeningnummer:

001-3953713-69

op naam van de Commissie van de Europese Gemeenschappen
bij de Fortis Bank

Warandeberg 3

B-1000 Brussel

(IBAN Code: BE71 0013 9537 1369; SWIFT Code: GEBABEBB)

Na het verstrijken van deze termijn is van rechtswege rente verschuldigd tegen de door de Europese Centrale Bank voor haar basis-herfinancieringstransacties toegepaste rentevoet op de eerste dag van de maand waarin deze beschikking is gegeven, vermeerderd met 3,5 procentpunten, wat neerkomt op een totale rente van 5,5 %.

Artikel 4

Deze beschikking is gericht tot:

De Belgische Orde van Architecten

vertegenwoordigd door de Nationale Raad van de Orde van Architecten,

Livornostraat 160 bus 2

B-1000 Brussel

Artikel 5

Deze beschikking vormt een executoriale titel overeenkomstig artikel 256, lid 1, van het EG-Verdrag.

Gedaan te Brussel, 24 juni 2004

Voor de Commissie
Mario Monti
Lid van de Commissie

BIJLAGE

Ordre des Architectes

BAREME D'HONORAIRES

Mise à jour de juin 2002

Avertissement :

Etant donné que tant le Conseil de la Concurrence que la Cour Européenne de Justice semblent montrer un intérêt particulier pour les barèmes établis par les professions libérales réglementées, en ce qui concerne leur compatibilité avec les règles de la concurrence, il y a lieu, dans le contexte actuel, de considérer le présent barème comme indicatif.

Montant de la dépense totale, réelle ou présumée, calculé par tranches successives	1 ^{ère} tranche	2 ^e tranche	3 ^e tranche	4 ^e tranche de	5 ^e tranche de	6 ^e tranche
	de 0 à 160.000 €	de 160.000 à 550.000 €	de 550.000 à 1.400.000 €	1.400.000 à 5.550.000 €	5.550.000 à 16.600.000€	au-delà
1ère Catégorie ⁽¹⁾						
Avant-projet	1,20	1,10	1,00	0,90	0,90	0,80
Projet pour exécution	1,80	1,65	1,50	1,35	1,35	1,20
Cahier des charges	0,60	0,55	0,50	0,45	0,40	0,40
Détails d'exécution	0,60	0,55	0,50	0,45	0,40	0,40
Contrôle - Réception	1,20	1,10	1,00	0,90	0,80	0,80
Vérification mémoires	0,60	0,55	0,50	0,45	0,40	0,40
Taux	6,00%	5,50%	5,00%	4,50%	4,25%	4,00%
2e Catégorie ⁽²⁾						
Avant-projet	1,40	1,30	1,20	1,10	1,10	1,00
Projet pour exécution	2,10	1,95	1,80	1,65	1,65	1,50
Cahier des charges	0,70	0,65	0,60	0,55	0,50	0,50
Détails d'exécution	0,70	0,65	0,60	0,55	0,50	0,50
Contrôle - Réception	1,40	1,30	1,20	1,10	1,00	1,00
Vérification mémoires	0,70	0,65	0,60	0,55	0,50	0,50
Taux	7,00%	6,50%	6,00%	5,50%	5,25%	5,00%
3e Catégorie ⁽³⁾						
Avant-projet	1,60	1,50	1,40	1,30	1,30	1,20
Projet pour exécution	2,40	2,25	2,10	1,95	1,95	1,80
Cahier des charges	0,80	0,75	0,70	0,65	0,60	0,60
Détails d'exécution	0,80	0,75	0,70	0,65	0,60	0,60
Contrôle - Réception	1,60	1,50	1,40	1,30	1,20	1,20
Vérification mémoires	0,80	0,75	0,70	0,65	0,60	0,60
Taux	8,00%	7,50%	7,00%	6,50%	6,25%	6,00%
4e Catégorie ⁽⁴⁾						
a), b) et c)						
Avant-projet	2,40	2,20	2,00	1,80	1,60	1,60
Projet pour exécution	3,60	3,30	3,00	2,70	2,70	2,40
Cahier des charges	1,20	1,10	1,00	0,90	0,90	0,80
Détails d'exécution	1,20	1,10	1,00	0,90	0,90	0,80
Contrôle - Réception	2,40	2,20	2,00	1,80	1,60	1,60
Vérification mémoires	1,20	1,10	1,00	0,90	0,80	0,80
Taux	12,00%	11,00%	10,00%	9,00%	8,50%	8,00%
d) et e)						
Avant-projet	1,20	1,10	1,00	0,90	0,80	0,80
Projet pour exécution	3,60	3,30	3,00	2,70	2,55	2,40
Cahier des charges	1,20	1,10	1,00	0,90	0,85	0,80
Détails d'exécution	2,40	2,20	2,00	1,80	1,80	1,60
Contrôle - Réception	2,40	2,20	2,00	1,80	1,70	1,60
Vérification mémoires	1,20	1,10	1,00	0,90	0,80	0,80
Taux	12,00%	11,00%	10,00%	9,00%	8,50%	8,00%
5e Catégorie ⁽⁵⁾						
Avant-projet	1,50	1,35	1,20	1,05	0,90	
Projet pour exécution	4,50	4,05	3,60	3,15	2,70	
Cahier des charges	1,50	1,35	1,20	1,05	0,90	
Détails d'exécution	3,00	2,70	2,40	2,10	1,80	
Contrôle - Réception	3,00	2,70	2,40	2,10	1,80	
Vérification mémoires	1,50	1,35	1,20	1,05	0,90	
Taux	15,00%	13,50%	12,00%	10,50%	9,00%	

DESCRIPTION DES CATEGORIES

- (1) La 1ère catégorie comprend les ouvrages de caractère purement utilitaire et traités avec une très grande simplicité. Son également classés dans cette catégorie, les bâtiments dont les programmes se réfèrent à des dispositions types et dans lesquels les constructions comportent l'utilisation systématique d'éléments identiques. Peuvent notamment être classés dans cette catégorie :
- les constructions industrielles, commerciales ou agricoles, enfermant de grands espaces vides
 - les hangars, entrepôts, halls, silos, écuries
 - les cimetières sans caractère monumental.
- (2) La 2e catégorie comprend les ouvrages de conception simple dont les aménagements sont traités sans recherches spéciales. Peuvent notamment être classés dans cette catégorie :
- les maisons d'habitation ou de commerce sans exigences particulières
 - les bâtiments d'administration de caractère simple
 - les écoles froebeliennes et primaires, salles de gymnastique
 - les prisons
 - les hôtels de petite ou moyenne importance
 - les casernes
 - les gares ferroviaires ou routières de peu d'importance
 - les garages
 - les terrains de sports
 - les cimetières de caractère monumental.
- (3) La 3e catégorie comprend les ouvrages nécessitant une étude approfondie en raison de la complexité de leur programme ou encore de leur caractère monumental. Peuvent notamment être classés dans cette catégorie :
- les maisons familiales, villas, résidences à exigences particulières
 - les immeubles à appartements ou à étages multiples
 - les magasins de distribution
 - les bâtiments d'administration, ministères, hôtels de ville
 - les banques
 - les bâtiments judiciaires
 - les édifices du culte
 - les bâtiments militaires
 - les postes de pompiers et de police, stations de radio, bureaux de poste
 - les établissements d'enseignement moyen et supérieur
 - les musées, bibliothèques
 - les théâtres, salles de concerts, cinémas, salles de spectacles, casinos, salles de réunions, clubs, centres culturels, etc..
 - les laboratoires, hôpitaux, cliniques, orphelinats, homes pour vieillards
 - les établissements thermaux ou de bains
 - les foyers sociaux, réfectoires, colonies de vacances
 - les hôtels de grande importance et restaurants
 - les gares ferroviaires, routières, aéroports
 - les abattoirs
 - les bâtiments industriels avec aménagements compliqués
 - les crématoires
 - les pavillons d'exposition.
- (4) La 4e catégorie comprend:
- a) les ouvrages dans lesquels le caractère et la recherche artistique sont prédominants. Peuvent notamment être classés dans cette catégorie :
 - les travaux de décoration ou d'aménagement de locaux, de stands d'exposition, etc.
 - les jardins publics, promenades, fontaines
 - les monuments commémoratifs et funéraires ;
 - b) les ouvrages qui malgré leur coût peu élevé exigent des connaissances spéciales étrangères à la techniques des bâtiments;
 - c) les ouvrages commandés par un programme nouveau, d'une réelle difficulté;
 - d) tous travaux généralement quelconques de transformation engageant la responsabilité de l'architecte dans une mesure plus importante que la valeur marchande des ouvrages exécutés;
 - e) les travaux d'entretien.
- (5) La 5e catégorie comprend les ouvrages de restauration de bâtiments, monuments ou intérieurs historiques.

Au cas où, nonobstant l'application des critères propres à chacune des cinq catégories, un doute subsisterait quant à la catégorie dans laquelle doit être classé un ouvrage, la détermination de cette catégorie doit se faire en fonction de l'importance relative du parachèvement par rapport au coût de l'ensemble. Pour l'application de ce critère, il ne sera pas tenu compte du coût des aménagements des abords ainsi que des fondations spéciales. Le coût du gros œuvre comprend celui des maçonneries, des travaux d'étanchéité, des bétons, des charpentes et couvertures ainsi que de tous travaux s'y rapportant. En fonction de ce critère, la détermination de la catégorie des ouvrages se fait ainsi :

- la 1ère catégorie comporte les bâtiments dont le coût de parachèvement ne dépasse pas 35 % du coût de l'ensemble;
- la 2e catégorie comporte les bâtiments dont le coût de parachèvement se situe entre 35 % et 55 % du coût de l'ensemble;
- la 3e catégorie comporte les bâtiments dont le coût de parachèvement se situe entre 55 % et 75 % du coût de l'ensemble;
- la 4e catégorie comporte les bâtiments dont le coût de parachèvement dépasse les 75 % du coût de l'ensemble.